

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Дипломски рад:

Београдска штампа о комунистичким политичким
атентатима након Обзнане

Ментор: Проф. др Љубодраг Димић

Студент: Никола Крецуљ

(ИС 14/107)

Београд, 2018. године

Садржај:

1. Предговор.....	3
2. Увод.....	5
2.1. Делатност југословенских комуниста	
уочи проглашења нове државе	6
2.2. Социјалистичка радничка партија Југославије(комуниста).....	8
2.3. Од општинских избора до Вуковарског конгреса.....	11
2.4. Први избори за Уставотворну скупштину Краљевине СХС.....	13
2.5. Прелазак у илегалу.....	13
3. Обзнана.....	16
3.1. Узроци.....	16
3.2. Садржај.....	22
3.3. Примена.....	24
4. Видовдански атентат на регента	
Александра I Карађорђевића.....	28
4.1. Контекст.....	29
4.2. Прве вести о току атентата.....	30
4.3. Прве реакције о атентату.....	32
4.4 Ток истраге.....	35
4.5 Судски процес.....	55
5. Атентат на Милорада Драшковића.....	60
5.1. Милорад Драшковић пре Обзнане.....	61
5.2. Оснивање Црвене правде и прве акције.....	62
5.3. Прве вести о току атентата.....	65
5.4. Прве реакције након атентата.....	69
5.5. Ток истраге.....	73
5.6. Суђење.....	77
6. Закључак.....	83
7. Коришћени извори и литература.....	85

Предговор

Први циљ рада је да на основу штампе реконструише догађаје који су условили појаву тероризма у комунистичким круговима, и да прикаже како је јавно мњење престављало те терористичке акције, и на крају да одговори које су последице тих акција. У раду сам се бавио Видовданским атентатом на регента Александра и атентатом на Милорада Драшковића. У штампи се овој теми писало надугачко и нашироко. Дневни листови Правда и Политика су редовно износили информације које су употпуњавале слику о атентатима. Службене новине Краљевине Срба, Хрвата, и Словенаца, бавиле су се овој теми само на почетку и у основним цртама. Износили су чак и информације из истраге које су могле омести даљи ток истраге. Може се рећи да је штампа у многоструци утицала на обликовање грађанске свести. Штампа је властима служила као идеално средство у борби против непријатеља. Углавном је штампа стварала слику која није сметала владајућем режиму. Ипак је штампа показивала и обриси независности. Видовдански атентат на регента је изазвао велико интересовање јавности, толико да се готово из дана у дан писало о томе. Понекад је штампа износила погрешне информације, али су те информације махом биле веродостојне. Мемоари Родољуба Чолаковића, који је био један најважнијих актера тих дешавања потврђују да су те информације веродостојне зато што се упркос идеолошким разликама око суштинских питања поклапају. Вест о убиству Милорада Драшковића одјекнула је великом брзином у штампи. Мало се о Милораду Драшковићу пре Обзнане. Како бих употпунио слику о Милораду Драшковићу пре Обзнане користио сам дело Милана Ђ. Милојевића из 1922. године *Милорад Драшковић као државотворном посленик*, и расправу професорке Мире Радојевић о *Милораду Драшковићу у Првом светском рату*.

Ова тема није обрађивана у форми засебног рада, али је обрађивана у оквиру других ширих тема, или тема са сличном тематиком. Ову тему су највише обрадили Драган Марковић и Љубиша Ристовић у књизи *Пред непризнатим судом*. Сам назив књиге указује да су аутори са одређеним предубеђењима приступили овој теми, што се и кроз само дело показало. Поред свих идеолошких фраза аутори су селективно и некритички тумачили изворе.

Коста Николић је у својој студији *Бољшевизација КПЈ 1919-1929* ову тему ослободио идеолошких фраза. Бранко Петрановић је у оквиру своје *Историје Југославије* дао основне податке о овој теми

Структура рада је конципирана тако да је уводном делу дат приказ делатности Комунистичке партије у политичком систему од уједињења крајем 1918. до Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави из августа 1921. године. За писање уводног дела коришћена је првенствено *Историја савеза комуниста Југославије*, која даје укратко један општи преглед те политичке ситуације. Та *Историја СКЈ* је представљала партијску литературу, насталу у циљу величања партијске и државне идеологије. Сliku те политичке ситуације употпуњује тематска збирка докумената коју су приредили Бранко Петрановић и Момчило Зечевић под насловом *Југословенски федерализам идеје и стварност*. Слика не би била потпуна без знања о националном питању комуниста, чиме се бавила Десанка Пешић у својој књизи *Југословенски комунисти и национално питање 1919-1935*. Централна поглавља рада: *Обзнана, Видовдански атентат на регента Александра I Карађорђевића*, и *Атентат на Милорада Драшковића*, писана су првенствено на основу штампе. У првом тематском поглављу рад обрађује: узроке, садржај, и примену Обзнане. У наредном поглављу о Видовданском атентату рад обрађује: контекст, прве вести о току атентата, прве реакције о атентату, ток истраге, и судски поступак. Последње тематско поглавље о атентату на Милорада Драшковића обрађује: делатност Милорада Драшковића пре Обзнане, оснивање Црвене правде и прве акције, прве вести о току атентата, прве реакције након атентата, ток истраге, и суђење.

Увод- Комунистичка партија Југославије у парламентарном животу Краљевине СХС од стварања државе до закона о заштити државе.

Држава је дефинисана као парламентарна монархија. Покушали су да успоставе један стабилан демократски систем, али је то у пракси ишло јако тешко. Владе су се смењивале великом брзином, и парламент је често био паралисан брзим променама влада, и мешањем регента у рад парламента и у рад политичких странака. Сам изборни процес је био пун неправилности, гласови су се куповали. Државни органи су имали утицаја на резултате избора, онај ко је био на власти контролисао је изборни процес. Овај период је у историографији познат као период псеудопарламентаризма или псеудодемократије.¹ Владе су углавном стваране и обаране на двору. Регент је био противник јаких странака и јаких страначких лидера и дворска камарила је имала велики утицај. Владала је велика друштвена нестабилност за време ове кризе. У тренутку када је влада била у кризи народна скупштина је радила само делимично. Скупштина се није бавила социјал-економским питањима, била је то установа за доношење буџета и закона. Владали су корупција и непотизам. Политичари су се легално и нелегално богатали, везивали су се за банке и страни капитал. Администрација је била алкава. Видовдански устав није обавезивао краља да поштује ставове скупштинске већине и тиме је парламент обезвређен.

У штампи су се у првој години нове државе повремено појављивали омањи текстови који су наговештавали тренутну парламентарну кризу. Говорило се да криза изазива незадовољство и нервозу у народу. Народ је почео да говори да се народни представници само свађају и да ништа не раде².

¹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije Prva knjiga: Kraljevina Jugoslavija 1914-1941*, Beograd 1988. 132.

² Политика, „Криза“ 4. септембар 1919. године, насловна страна.

Делатност југословенских комуниста уочи проглашења нове државе

Први обриси комунизма у новоствореној Краљевини Срба, Хрвата, и Словенаца везују се за делатност југословенских комуниста, повратника из Русије након Октобарске револуције. Југословени из Аустро-угарске војске су на аустро-руском фронту масовно прибегавали Русима јер нису хтели да се боре против њих. Југословени су улазили у Српски добровољачки корпус, у том корпусу је највише било Срба (78%), па Хрвата (14%), и Словенаца (6%), а на крају на захтев Хрвата и Словенаца, који су чинили само 20% назив промењен у „Добровољачки корпус Срба, Хрвата, и Словенаца“. У комунистичким круговима су се појављивале под утицајем фебруарске револуције тврдње да је Краљевина Србија одређивала националистичку политику корпуса, па је због тога из њега изашло око 24 000 људи од којих је било тридесетак хрватских и словеначких официра који су издали декларацију о уједињењу свих Срба, Хрвата, и Словенаца у једну слободну и независну државу засновану на федералистичком државном уређењу³. У јуну 1917. године основан је „Југословенски револуционарни савез“ који је постојао до марта 1918 године, а на његовом челу налазио се Централни комитет. У Централни комитет су између осталих ушли и војници: Спасоје Стејић, Урош Чонкић и Јован Шипош. Међутим врло брзо су почеле поделе у самом савезу прво по питању односа према Октобарској револуцији, бољшевички део је почео да организује специјалне одреде Црвене армије попуњене Југословенима. Маја 1918. је била пленарна седница југословенских комуниста у Москви, и тада је основана Југословенска комунистичка група при Руској комунистичкој партији (бољшевика)⁴.

³ *Историја Савеза комуниста Југославије*, Београд 1985. 45.

⁴ Коста Николић, *Бољшевиизација КПЈ 1919-1929*, Београд 1994. 36.

Совјети су контролисали те револуционарне организације и преко њих су вршили агитацију и пропаганду, и припремали су будуће кадрове, а ова ове пројугословенске групе су им служиле за врбовање Југословена у одреде Црвене армије. Југословенска комунистичка група је реорганизована у Комунистичку партију (бољшевика) Срба, Хрвата, и Словенаца, и она се разликовала од претходне сличне организације по томе што је била организационо самосталнија од руске партије и имала је пројугословенски комунистички програм, имала је за циљ да ослободи југословенски пролетеријат и да изведе револуцију у домовини. До друге половине децембра 1918. године ова група је послала 114 активиста у земљу који су имали да задатак да формирају илегалне комунистичке организације.⁵

Српска социјалдемократска партија је у децембру прогласом поздравила уједињење Срба, Хрвата, и Словенаца као „велику, политичку, економску и културну потребу“. Сматрали су да је тиме национално питање било решено, и да пролетеријат сада може да увиди класне супротности и да крене у класну борбу.⁶ Ипак су истицали да захтев за уједињењем не представља српски ратни циљ него је то захтев самих јужних Словена који живе у Аустро-Угарској.⁷

Родољуб Чолаковић описује како се он сам као средњошколац радовао српским победама у првом светском рату, како су у Бијељини певали патриотске песме. Чак су и међу самом средњошколском омладином биле присутне поделе, делили су се на: комунисте, националисте, клерикалце и жестоко су расправљали о тим темама.⁸ После Чолаковић говори како је био разочаран новом државом, како се ништа није променило, само је нова српска буржоазија преузела место старе буржоазије.

⁵ *Историја СКЈ*, 46.

⁶ Десанка Пешић, *Југословенски комунисти и национално питање 1919-1935*, Београд 1983. 18.

⁷ *Историја СКЈ*, 47.

⁸ Родољуб Чолаковић, *Казивање о једном поколењу књ.1*, Сарајево 1984/1985. 60.

Комунисти су сматрали да је карактер унутрашњег уређења изневерио очекивања народа. Тврдили су да „прводецембарски акт“ није одговарао тежњама југословенских народа већ је био резултат договора српске буржоазије и буржоазија југословенских земаља које су биле у саставу Аустро-Угарске. Сматрали су да је српска буржоазија осигурала сопствену хегемонију и да је наметнула монархистичко и централистичко уређење.⁹

Социјалистичка радничка партија Југославије(комуниста)

Поред антикомунистичке пропаганде појављивали су се и листови који су ширили револуционарну пропаганду: *Радничке новине*(па *Ослобођење*) у Сплиту, *Глас слободе* у Сарајеву, *Радничке новине* у Београду, *Народна воља* у Пожеги. У петнаестодневном часопису *Пламен* који су 1. јануара 1919. покренули књижевници Аугуст Цесарец и Мирослав Крлежа су веома емотивно објашњавали смисао октобарске револуције, критиковали су грађанско друштво, и вршили пропаганду у корист револуције. Часопис се супротстављао грађанским вредностима, и упркос свим ограничењима часопис је помогао да се у култури афирмише марксистичка мисао.¹⁰

Још јануара 1919. су почеле да се појављују иницијативе за уједињење радничког покрета, односно партија и синдиката код руководства социјалдемократских партија Србије и Босне и Херцеговине. Српска социјалдемократска партија је фебруара 1919. да на конгресу могу учествовати само оне организације и појединци који се изјасне за класну борбу, и за напуштање сарадње са буржоазијом.¹¹

⁹ *Историја СКЈ*, 49.

¹⁰ Исто, 61.

¹¹ Исто, 62.

У Београду је од 20. до 23. априла 1919. одржан конгрес уједињења у присуству 432 делегата, који су се изјаснили за стварање јединствене партије под називом Социјалистичка радничка партија Југославије(комуниста)- СРПЈ(к). На конгресу је преовладала револуционарна струја, али је ипак дошло до поделе на социјалдемократску и комунистичку струју. Те две струје су дошле до компромиса који се огледао у самом називу партије, и у томе што је партија у свом програму унеле делове програма српске социјалдемократије, и на крају је партија приступила Трећој интернационали.¹²

На конгресу је усвојена „Подлога уједињења“ као компромисни документ. У документу се оштро критикује Друга интернационала, зато што су социјалистичке партије из те интернационале у току претходног рата гласале за ратне кредите и помагале владе своје земље. СРПЈ(к) ступа у Трећу комунистичку интернационалу где се налазе оне радничке партије које су непомирљиве и не пристају на компромис, и имају крајњи циљ да униште капитализам и да успоставе комунистички поредак.¹³ Савезници радничке класе би били сељаци беземљаши и сеоска сиротиња.

На конгресу су усвојили Практични акциони програм у којем се говори о слободи штампе, о политичкој ситуацији, о политичким слободама, и о изборном праву и изборима. СРПЈ(к) сматрала да су Срби, Хрвати, и Словенци три племена једног народа.¹⁴ Определили су се за јединствену државу засновану на локалним самоуправама округа, и општина. Сматрали су да ће такво државно уређење помоћи у превазилажењу разлика између Срба, Хрвата, и Словенаца.¹⁵ Врло мало су се бавили аграрним односима, једино су се ограничили на укидање феудалних односа.

¹² Branko Petranović, nav. delo 105.

¹³ Branko Petranović i Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam ideje i stvarnost: Tematska zbirka dokumenata, Prvi tom*, Beograd 1987. 265.

¹⁴ Исто, 267.

¹⁵ Историја СКЈ, 63.

На конгресу су тражили да се државно веће распусти, зато што представници нису изабрани на слободним изборима, и захтевали су да се распишу избори за уставотворну скупштину. Конгрес је позвао владу Краљевине СХС да одмах призна владе совјета у Русији, Мађарској, и Баварској као једине представнике тих земаља.¹⁶

По статуту усвојеном на Конгресу, СРПЈ (комуниста) је организована као јединствена партија а не као савез партија. Руководеће органе партије чинили су конгрес и Партијско веће, коме су потчињени сви остали органи (Централни и покрајински извршни одбори, парламентарна група и партијска штампа). На овом конгресу су за секретаре изабрани Филип Филиповић и Живко Топаловић.¹⁷

Упоредо са првим партијским конгресом одржан је и Конгрес синдикалног уједињења на коме је створен јединствени синдикални раднички покрет. Били су за бескомпромисну класну борбу и узајамну повезаност синдиката. Одржана је и Конференција жена социјалиста на којој је извршено уједињење свих женских социјалистичких покрета у јединствени покрет жена.

Октобра те године је основан Савез комунистичке омаладине Југославије (СКОЈ), као самостална комунистичка организација чије су стварање припремили студенти социјалисти који су се вратили из иностранства, а међу њима су се налазили: Сима Миљуш, Владимир Чопић, Аугуст Цесарец и Рудолф Херцигоња.¹⁸

¹⁶ Branko Petranović, nav. delo, 106.

¹⁷ Историја СКЈ, 64.

¹⁸ Branko Petranović, nav. delo, 106.

Од општинских избора до Вуковарског конгреса

Влада Краљевина СХС суочена са јачањем револуционарних просовјетских идеја вршила је снажан притисак на те организације и водеће личности. У Београду су ухапшени секретари СРПЈ (к) Владимир Ћопић и Филип Филиповић, који су остали у затвору пет месеци. Број жандарма је повећан од 10 000 на 20 000.¹⁹ Забрањене су многе синдикалне организације и многи листови као што су *Истина*, и *Пламен*.

Партија је на основу спроведеног референдума у партијским организацијама учествовала марта 1920. године на општинским изборима. На овим општинским изборима у Хрватској, Далмацији, и Славонији је изабрано 490 комунистичких посланика. Велики успех комунисти су постигли у Загребу, Вуковару и Славонском Броду. Комунисти су веома добро прошли и у Подгорици. На општинским изборима у августу комунисти су победили у Београду, Нишу и Скопљу. Због победе комунистичке листе с Филипом Филиповићем на челу власт је морала да суспендује општинску управу како би спречили увођење комунистичких одборника на дужност.²⁰

У ноћи између 15. и 16. априла 1920. године избио је генерални штрајк железничара. Штрајк је организован од стране руководства партије као одговор на покушај владе да укине раније стечена права саобраћајних и транспортних радника, а железничарима су се придружили транспортни и бродарски радници. Била је то велика акција која је обухватила преко 50 000 радника и паралисала саобраћај у земљи.²¹ Штрајк се завршио поразом и крвопролићем у Љубљани на Залошкој цести. Добри резултати на општинским изборима и организовање масовних штрајкова показали су да у самој партији јача револуционарна струја.

¹⁹ Историја СКЈ, 67.

²⁰ Branko Petranović, nav. delo, 108.

²¹ Историја СКЈ, 68.

Партијски рад до Вуковарског конгреса је био оптерећен сукобима различитих струја унутар партије. Радикалнија струја је скретала улево у болшевизам, та струја је у социјалним напетостима видела прилику да се крене у револуцију. Умеренија струја је сматрала да се за радничка права треба борити у оквирима постојећег система док се не створе објективни услови за револуцију, а такав став су на супротној страни третирали као издају. Центар спрске социјалне демократије (центристи или центрумаши) као што су Драгиша Лапчевић и Живко Топаловић били су отворено или прикривено против болшевичког концепта социјализма. Струји која је сматрала да „ Изван болшевизма нема социјализма“ припадали су Сима Марковић, Живота Милојковић, и Лазар Стефановић.²²

Конгрес у Вуковару је одржан од 20. до 24. јуна 1920. године. Било је на конгресу 374 делегата из свих крајева земље, који су представљали преко 800 организација и повереништва с преко 65 000 чланова, а уједињени синдикати су имали преко 208 000 чланова.²³ Партија је променила име у Комунистичка партија Југославије (КПЈ).

На конгресу су донети важни документи Програм и Резолуција о политичкој ситуацији и задацима КПЈ. У Програму стоји да се залажу за совјетску републику Југославију, да се успостави диктатура пролетеријата.²⁴ У резолуцији је наведено да КПЈ брани идеју националног јединства и равноправности свих националности у земљи.²⁵ Реформистичка струја је на овом конгресу доживела пораз зато што је усвојен револуционарни програм. Поготово се наглашавало да никакав компромис није могућ. КПЈ се декларисала као противник парламентаризма. У програму има пуно идеолошких фраза и парола без реалности.

²² Коста Николић, нав. дело, 42.

²³ Историја СКЈ, 71,

²⁴ Branko Petranović i Momčilo Zečević, nav. delo 268.

²⁵ Исто, 269.

Први избори за Уставотворну скупштину Краљевине СХС

Комунисти су били против парламентарног поретка јер је он у супротности са револуцијом и диктатуром пролетеријата. Партија је имала циљ да освоји што већи број гласова и посланичких места приликом избора за Уставотворну скупштину како би могли да врше пропаганду и да мобилишу масе за револуцију. Сам Лењин је писао да је учествовање у раду и „најреакционарнијег парламента“ неопходно. О односу према парламенту је говорио и Филип Филиповић, говорио је да треба да искоришћавају парламенту за њихове комунистичке циљеве док не сакупе довољно снаге да га оборе.²⁶

Избори су одржани 28. новембра 1920. године и на изборима је учествовало 64, 95 % посто бирача од укупно 2 480 623 уписаних бирача.²⁷ КПЈ је добила 58 посланичких мандата односно 198. 736 гласова, а највећи број гласова комунисти су добили у Црној Гори.²⁸

Прелазак у илегалу

КПЈ је постала трећа најјача странка у Краљевини СХС по броју мандата, а четврта по броју освојених гласова после Народне радикалне, Југословенске демократске, и Хрватске републиканске сељачке странке.

Комунисти су стојали иза масовних штрајкова у наредном периоду због чега је поредак био додатно дестабилизован и власти су морале да ударе у офанзиву против комуниста како би постојећи систем био сачуван.

²⁶ Коста Николић, нав. дело 46.

²⁷ Историја СКЈ, 75.

²⁸ Коста Николић, нав. дело, 46.

Кренули су на комунисте документом под називом „Обзнана“, тај документ је припремио Милорад Драшковић министар унутрашњих послова са претходним знањем Николе Пашића који је обрачун са комунистима поставио као услов како би преузео положај председника владе Краљевине СХС.²⁹ Тим документом се до доношења Устава забрањује свака комунистичка пропаганда, распуштају се комунистичке организације, забрањују њихова гласила и списи, затварају се раднички домови и седишта организација, њихова архива заједно са имовином се конфискује, а за писмену или усмену комунистичку агитацију предвиђају се затворске казне.³⁰

Након Обзнане мишљења у партији су била подељена. Један мањи део чланова КПЈ је био за то да се на Обзнану одговори радикално, тероризмом, индивидуалним терором и атентатима на водеће државне личности, мислили су да ће тим атентатима постићи да Обзнана буде повучена, али положај партије је још више погоршан након тих атентата. Нису сви чланови КПЈ били за тероризам, већи део чланова партије је хтео да делатност и борбу против Обзнане наставе кроз парламент, јер су комунистичким посланицима остали мандати у скупштини.

Након проглашења Видовданског устава 29. јуна 1921. године Спасоје Стејић је бацио бомбу на кочије у којима су се налазили регент Александар Карађорђевић и Никола Пашић, али је промашио и бомба је експлодирала не погодивши циљ. Спасоје Стејић је ухапшен и осуђен на смрт, али му је касније казна преиначена на двадесет година робије. У штампи се доста дуго и нашироко писало о овом атентату и о његовим актерима.

²⁹ Branko Petranović, nav. delo, 111.

³⁰ Историја СКЈ, 76.

Са атентатима се наставило. основана је тајна терористичка организација Црвена правда, која је имала за циљ да изведе низ атентата. Оснивач Црвене правде је био Рудолф Херцигоња, истакнути члан КПЈ. На Милорада Драшковића су припадници Црвене правде покушали више атентата, а на крају га је Алија Алијагић усмртио у Делницама 21. јула 1921. године. Алијагић и остали саучесници су ухапшени, али је Рудолф Херцигоња побегао. Судском пресудом Алијагић је осуђен на смрт, а остали саучесници на дугогодишње робије.

Уследио је Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави као последица тих атентата 2. августа 1921. године. Овим законом свака комунистичка делатност, а комунистички посланици лишени мандата и већином похапшени, предвиђено је чак и смртна казна. Комунистичка партија Југославије је означена као терористичка организација.³¹

³¹ Исто, 79.

Обзнана

Обзнана је акт из 29. децембра 1920. године којим је комунистима забрањен скоро сваки вид јавне делатности. Уследила је након избора за Уставотворну скупштину и након низа штрајкова и других револуционарно-комунистичких делатности које су потресале нову државу. Опијена добрим изборним резултатима и револуционарним расположењем КПЈ није постигла јединствен став око тога како реаговати на такав акт. У партији су се појавиле неке радикално-терористичке тенденције. Поборници тих тенденција су сматрали да на Обзнану треба одговорити терором и атентатима. Комунисти су свој бес највише усмеравали ка Милораду Драшковићу аутору текста Обзнане и министру унутрашњих послова.

Узроци

Након патњи у прошлом рату, изневерених очекивања због корупције и изабљивања од стране властодржаца народ је би незадовољан и немиран. У новоствореној држави су често избијали штрајкови који су злоупотребљавани у политичке сврхе од стране комуниста и од стране властодржаца који су на тај начин добијали повод да се обрачунају с комунистима. У режимској штампи се готово сваки вид незадовољства проглашавао као непријатељски. Интересантно је да су у Политици на појединим местима били критични и према владајућим политичарима. Када је око 16. априла 1920. године избио штрајк железничара и бродараца у целој земљи саобраћај у Београду је био паралисан. У Политици су били критични према самом штрајку, писали су да штрајк наноси штету саобраћају, и смета обичним људима који су и овако тешкој ситуацији, да се последице осећају у свим гранама живота., али криве и владајуће политичаре за штрајк. Железничари су се побунили против „Привременог правилника“ којим је Сабо Јелић помоћник министра саобраћаја укинуо „Протокол споразума“ који донет док је министар био Милорад Драшковић и дакле због тога су ступили у штрајк зато што није испуњен њихов захтев да поново врати „Протокол споразума“.

Говорило се у политичким круговима да Драшковић није знао шта потписује, и сву кривицу су свалили на једног начелника оптужујући га да је подвалио свом министру, али на крају није ништа било нити је начелник смењен нити је Драшковић порекао те тврдње.³² Критикују политичаре због неодговорног поступања око тих битних питања, и да је о то један од узрока за штрајк. Критични су и према Сабу Јелићу који је укинуо тај протокол, за кога кажу да је прави министар саобраћаја а да се Корошец уопште не разуме у те ствари. Чолаковић тврди да се влада спремала да донесе Обзнану још од тог штрајка, а сам штрајк је угушен мобилизацијом железничара.³³

Након одличних резултата на општинским изборима комунисти, када је чак било предуслова да се у Београду образује комунистичка општина, комунисти су добро прошли и на изборима за Уставотворну скупштину. На изборима за Уставотворну скупштину Комунистичка партија је освојила око 200 000 гласова чиме је постала трећа најјача странка по освојеним мандатима, и четврта по броју гласова иза Југословенке демократске, Народне радикална, и Хрватске пучке странке.³⁴ За ове изборе се може рећи да су први заједнички демократски избори у новоствореној држави. Избори су показали какво је расположење међу бирачким телом, и колико су одређене политичке идеје јаке.

³² Политика, „У штрајку“, 17. април 1920. насловна страна

³³ Родољуб Чолаковић, нав. дело. 155.

³⁴ Branko Petranović, nav. delo, 111.

Распуштање комунистичке општинске управе у Београду коју је спровео Милорад Драшковић Чолаковић је називао актом насиља према законито изабраној општини. Чолаковић тврди да су помало били опијени том победом, ипак је био задовољан зато што су како каже упркос шиканирању освојили велики број гласова. Чолаковић критикује штампу која их је како каже клеветала да су бугарски агенти, разбијачи државе, пробисвети и авантуристи који хоће да у држави направе хаос и анархију.³⁵

Власт је хтеле да одређеним социјалним мерама стиша незадовољство радника и да обесмисли сваку комунистичку акцију у правцу револуције јер ето они брину о радницима и о социјалној равноправности. Због тога је у министарству за социјалну политику комисији стручњака из Београда, Загреба, Љубљане и Сарајева заједно са представницима радника и коморе из Србије било поверено да изради нацрт уредбе за осигурање радника у случају болести и несреће. Циљ те уредбе био је да изједначи осигурање радника у свим покрајинама. Спровођење овог закона је било хитно и неопходно јер како тврде у Политици поједине покрајине као што су Србија, Црна Гора и делом Босна нису имале никакав закон о радничком осигурању, што је донекле и логично зато што су то углавном били простори на којима су људи бавили пољопривредом или сточарством. Тврдили су у штампи да ће уредба таква каква је задовољити све категорије радника. Уредба предвиђала лекарску помоћ и лекове за болеснике, потпору породиљама и потпору за дојиље или храну за дете. Уредба је дакле предвиђала обезбеђивање наднице у случају болести или неке несреће, висина наднице уредбом је ограничена на 20 динара. Пошто ни ових 20 динара неће бити довољни и сама уредба због тога наглашава да је то привремено.³⁶

³⁵ Родољуб Чолаковић, нав. дело, 146.

³⁶ Политика, „Нова уредба о осигурању радника“, 13. децембар 1920. год, страна 2.

Комунисти су по писању Политике вршили велику пропаганду у босанским рудницима. Како би се спречио евентуални штрајка министарски савет је 24. децембра донео уредбу о штрајковима, а и сам регент је ставио потпис на ту уредбу. По тој уредби се одмах проглашава милитаризација кад год у неком округу избије штрајк.³⁷

У штампи су све оштрије осуђиване акције комуниста, писало је да су они бандити, убице, терористи и посебно се наглашавало да су страни агенти, и тај начин је у јавности припреман терен за Обзнану. Кажу у штампи да је штрајк рударских радника у Босни који је потпириван од стране страних комунистичких агитатора сасвим пропао. Жандарми су послати у околину рудника Крека да похapse велику групу комуниста који су два дана пре тога убили двојицу жандарма. После борби ухапшено је осамдесетпеторо људи који су у штампи називани бандитима.³⁸ Док се у Правди спомиње бројка од сто ухапшених комунистичких побуњеника али на подручју Сарајева.³⁹ Опет се посебно наглашава да се на њиховом челу налазио туђински агент који је већ једном био протеран из Босне, али је напослетку био враћен. Жандарми су пронашли четири митрљеза, велики број пушака, и муниције.⁴⁰ То што су поседовали оружје може показивати да су били спремни и да радикализују протест, а можда су хтели једноставно да се одбране у случају напада полицијских органа. Нашли су и читаву архиву која показује да су селима припремане организације совјета. Ухапшено је неколико комунистичких посланика који су вршили агитацију међу рударским радницима. Наводно су се радници који су се вратили у руднике жалили да су их малтретирали и да им је прећено да се не смеју вратити у руднике ни под каквим условима. У штампи су писали да је штрајк рудара пропао зато што се највећи део рудара вратио на посао, али је у руднику Крека и даље било нестабилно зато што се само 380 рудара вратило на посао.⁴¹

³⁷ Политика, „Уредба о штрајковима“, 25. децембар 1920. године, насловна страна

³⁸ Политика, „Комунисте у Босни“, 29. децембар 1920. год, насловна страна

³⁹ Правда, „Опет Крв“, 29. децембар 1920, насловна страна.

⁴⁰ Политика, „Комунисте у Босни“, 29. децембар 1920. год, насловна страна

⁴¹ Исто, насловна страна

Родољуб Чолаковић у свом делу даје могућност да се узроци Обзнане сагледају из другачије перспективе, он је те штрајкове као актер свих тих дешавања посматрао на сасвим другачији начин. Чолаковић је описивао како је у комунистичке просторије дошао представник рудара из Креке, који им је саопштио да су рудари тузланског рударског базена ступили у штрајк. Представник рудара је наводно дошао по помоћ. По њему је сама влада крива за штрајк зато што није поштовала колективни уговор с рударима по коме наднице треба да расту у складу с порастом цена. Влада је предузела сурове мере и избацила је све рударске породице из радничких станова. На њихову срећу примили су их рудари и сељаци из Хусина. Рудар из Креке је испричао Чолаковићу како су рудари полугладни, како их малтретирају, шиканирају и поткрадају. Чолаковић и његови другови су сакупљали новац и намирнице за рударе. Чолаковић критикује штампу која је штрајк окарактерисала као политички штрајк против поретка у држави. Каже Чолаковић да су лажи и клевете да страни агенти из Москве и Беча хушкају штрајкаче. Говори како су католички и православни свештеници радили против штрајкача, да су их жигосали као синове антихриста, и да су апеловали код њихових жена да утичу на њих да прекину штрајк. Спомиње како је владајућа штампа крвопролиће на Хусину представила као почетак преврата у држави. Војска је топовима напала рударе у Хусину. Каже да је за сукоб у Хусину крив окружни начелник Грудић који је послао жандарме да похapse рударе и њихове породице, и да су они први запуцали на рударе који су се после бранили и ранили једног жандарма који је после преминуо. Говори да је било и силовања, батињања и убијања током уласка војске у Хусино. Димитрија Грудића који је како се сматрало у комунистичким круговима одговоран за крвопролиће у Хусину одликовао је сам Милорад Драшковић.⁴² Занимљиво је да штампа готово уопште не спомиње да ли је неко од штрајкача погинуо или био рањен, али зато наводе тачан број убијених жандарма. Наговештава се да је држава у опасности.

На подручју Хрватске је такође било немирно. У Хрватској такође су убијена два жандарма, а у самом Загребу се појављују разбојници наоружани пушкама и бомбама.⁴³

⁴² Родољуб Чолаковић, нав. дело 153.

⁴³ Правда, „*Опет крв*“, 29. децембар 1920, насловна страна.

Драшковић је по писању Чолаковића и сам био капиталиста и крупни акционар. Када су му после растурања београдске општине дошли комунисти да протестују против тог чина он им је казао: „ Не ради се господо, о законитости или незаконитости, него се ради о томе ко ће кога- ми вас или ви нас“.⁴⁴

Чолаковић наводи да је постојао и спољни узрок за доношење Обзнане. Југославија је била продужена рука француског интереса на Балкану, и требало је да представља некакав санитарни кордон против Совјетске интересе, да буде центар антисовјетске акције на Балкану.

Писали су у Правди о бољшевичком покрету у суседним земљама и у Краљевини СХС, и да је јасно да су ти покрети и њихове акције повезани. У Правди осуђују сваку акцију која уз помоћ оружја и насиља мења државно и друштвено уређење. Радничке новине их нападају због писања о бољшевичким покретима. У јавности су пласиране информације о постојању комунистичких школа за васпитавање агитатора у Босни и да је плата тих агитатора била 4800 круна.⁴⁵ Дужност тих агитатора је била да агитују по селима свим средствима против државе. У хрватским селима су заједно деловали комунисти и Радићеви, иако су та два покрета на идеолошки супротним странама у раду против државе се слажу. У једном селу у јужној Србији су комунисти држали пушке, митраљезе, и муницију. Комунисти у државном апарату имали своје људе преко којих добијали информације о државним акцијама, сумњало се да су имали шпијуне међу поштанским и телеграфским радницима. На збору у Радничком дому је Павле Павловић готово прокламовао грађански рат. Збор је донео одлуку да се по другим местима у држави пошаљу повереници који ће организовати покрет. Збор је завршен покличем: „ Борба је ту! Ко има срца у борбу!“⁴⁶

⁴⁴ Родољуб Чолаковић, нав дело, 156.

⁴⁵ Правда, „*Бољшевички покрет*“, 30. децембар 1920. год, насловна страна

⁴⁶ Исто, насловна страна.

Садржај

Иза тог документа из 29. децембра 1920. године стала је влада Миленка Веснића. Са садржајем Обзнане грађани су се упознали путем плаката који су наредног дана били излепљени по улицама. Садржај тог документа је такође био објављен у Политици и Правди, само што је у Правди садржај Обзнане објављен дан касније. Занимљиво је да се сам краљ није потписао испод Обзнане што знатно умањује кредибилитет самог документа. По писању штампе комунисти су пре објављивања Обзнане радницима послали позив на генерални штрајк али се они нису одазвали том позиву. Радници као ни грађани нису били обавештени о томе шта државна власт предузима. Свако је ишао на посао, и тако док су ишли на посао радници и други грађани су на улицама читали излепљен текст Обзнане.⁴⁷

У самом тексту Обзнане се тај документ приказује као оправдано средство у борби за очување поретка. У тексту се каже да из поузданих извора државна власти имају сазнања да комунисти спремају удар на државни поредак, да по руком бољшевичком моделу планирају да сруше све од закона до јавних и приватних добара. Кажу да ће државу отворити за инвазију странаца. Комунисти су оптуживани да воде политику која би земљу грунула у грађански рат као у Русији. Каже се да је комунистички покрет подржан и потпомаган од стране спољних и унутрашњих непријатеља, да су их финансирали спољни непријатељи и ратни богаташи. Више пута се наглашава да држави прети спољна опасност. Обзномом се спречава даље ширење комунистичке пропаганде. Пре саме листе забрањених ставки за комунисте пише да се мора спречити проливање крви.⁴⁸

⁴⁷ Правда, „Против бољшевизма“, 31. децембар 1920. насловна страна.

⁴⁸ Политика, „У памет се“, 30. децембар 1920. насловна страна.

Обзнаном је Влада у седам тачака прокламовала:

- „1. Да се до решења Устава, забрани свака комунистичка и друга разорна пропаганда, обуставе њихове организације, затворе њихова зборишта, забране њихове новине и сви други списи, који би мутили спокојство и мир државе, проповедали, правдали или хвалили диктатуру, револуцију или ма какво насиље. Одмах се имаду зауставити сви позиви на генерални штрајк и до месец дана затворити сви који их чине усмено или писмено,
2. Да се забрањују све штампане ствари којима се умањује значај ових мера наређених за одржавање слободе, реда и својине. По себи се разуме да остаје нетакнута слобода јавне речи и писања, ако се њима не вређа Држава и не изазива јавна деморализација,
3. Да се у сваком случају нереда са разорним карактером, прво предузимају оштре мере против вођа и моралних подбача, били они ту или правили вештачки алиби,
4. Да се заводи се обавезна пријава оружја. Ко не пријави ватрено оружје и експлозиве, кажњава се да 3 месеци затвора са радом,
5. Да су за све време рада Уставотворне Скупштине забрањене у Београду сваке манифестације узбудљивог карактера. Војном суду на суђење предају се сви, који би пружали оружани отпор државним органима сигурности,
6. Да се с нашег земљишта протерају сви странци који би се смутњама придруживали и јачали их,
7. Да се из државне службе отпусте сви чиновници виши и нижи, који би продужили пропаганду бољшевизма у нашој земљи, а да се одузме помоћ за школовање свима студентима комунистима.“⁴⁹

⁴⁹ Правда, „Против бољшевизма“, 31. децембар 1920. год, насловна страна.

Примена

Штампа је оправдавала доношење Обзнане изговором да су комунисти спремали преврат. Штампа је имала циљ да грађанима прикаже како је све мирно како су сви добро примили Обзнану, и да никаквог значајнијег противљења нема.

Власт је кренула да затвара радничке домове, а споља су ударили печате. Затворили су редакцију и штампарију „Радничких новина“. У вароши је по писању штампе Обзнана примљена веома повољно. Влада је своју Обзнану саопштила целој земљи, и саопштене мере су се морале свуда исто примењивати. По писању штампе влада је планирала да задовољи економске услове радника. У ту сврху планирала је оснивање комисија у којима ће учествовати раднички синдикални представници, послодавци и државна власт. Власт је потом решила да у свим варошима крене у борбу против скупоће стварањем потрошачких задруга. Планирали су и реформе чиновништва. Приликом упада у Раднички дом ухапсили су неколико личности, а у штампи се опет наглашавало да су то странци и да немају никакве везе са државом.⁵⁰ По Београду је крстарила полиција, и грађани су осећали да се нешто спрема.

Комунистичке присталице су почеле да се осипају. Из Скопља је дошла информација да је Коста Стефановић некадашњи комунистички председник општине иступио из партије. У Београду се тај процес већ одвијао, поприличан број радника је напуштао партију наводно незадовољни зато што су били злоупотребљавани од стране бољшевика и саме Москве, а заправо су вероватно били уплашени репресивним мерама. Комунистички кмет из Ужица Остоја Василић поднео је оставку зато што се није слагао са вођством комунистичке партије.⁵¹

⁵⁰ Политика, „Борба с комунистима“, 31. децембар 1920. год, насловна страна.

⁵¹ Правда, „Напуштају бољшевици“, 31. децембар 1920 год, насловна страна.

Након објављивања Обзнане и након затварања Радничког дома у Бијељини Алијагић и Чолаковић су покушали код среског начелника да протестују против затварања Дома, и тражили су да се дозволи рад синдиката који нису комунистичка него радничка организација.⁵²

Сима Марковић је заједно са двојицом чланова комунистичког централног већа тражио да буде примљен код министра Милорада Драшковића. Драшковић се одазвао позиву и Сима Марковић је искористио ову прилику како би га убеђивао да комунисти нису спремали никакав преврат нити неку другу антидржавну акцију, само су биле организоване неке јавне демонстрације против владиних аката.⁵³

Новине су преносиле како су наредни штрајкови брзо и лако пропадали сами од себе а не зато што су силом угушивани, и посебно је наглашавано да радници нису својом вољом ступали у штрајк него да су били заведени или силом натерани на тај чин. Из Зајечара је дошла информација да се судило десеторици железничара комуниста који су били предводници великог штрајка на тимочким железницама. На саслушању је утврђено да су криви не само зато што су наговарали и друге железничаре на штрајк него зато што су и силом терали друге раднике да прекину посао. Суд је једног осудио на шест месеци затвора, другог на пет месеци, а осталу осморицу на по четири месеца затвора.⁵⁴ Из Љубљане су јављали да је штрајк рудара завршен. После Обзнане у Хрватској је било релативно мирно, дошло је само до омањих штрајкова. У Загребу је штрајк успео само делимично зато што су радње биле отворене а у мањим радионицама рад није ни престајао. Штрајковали су само индустријски радници и технографи. Кафане су биле затворене зато што су се келнери придружили штрајку. Група комуниста је хтела силом да натера трговце да затворе радње, али је врло мали број трговаца то урадио. Полиција је заузела просторије радничког дома, а и остале комунистичке институције су биле затворене.

⁵² Родољуб Чолаковић, нав. дело, 155.

⁵³ Правда, „*Комунисти код Драшковића*“, 31. децембар 1920. насловна страна.

⁵⁴ Политика, „*Тимочки штрајкачи*“, 1. јануар 1921. насловна страна.

Улицама Загреба је ишла маса радника која је протестовала против полиције. Неко из масе је почео да баца камење због чега је полиција испалила четири метка у ваздух.⁵⁵ Заплашени пучњавом комунисти су се разбежали. Посебно су наглашавали у штампи да ни сам Радић није био против Обзнане.

Чолаковић говори како је после Обзнане завладала велика антикомунистичка хистерија међу грађанством. Дошло се до тога да су се на неким манифестацијама у Крагујевцу чули повици: „Доле комунисти!“ „Доле рушиоци државе“.⁵⁶

Власт је наставила са затварањем комунистичких институција, бројне радње књижаре остала места где су се комунисти окупљали бивали су затварани. Приликом затварања тих институција и архиве су биле заплењене, а у штампи су увек сензационално писали о томе шта су те архиве откривале. Заплењена је и архива бугарског војводе Ичка која је на светлост изнела доказе о повезаности комуниста и Бугара. Војвода Ичко је у свом дневнику писао да је током избора за Уставотворну скупштину натеривао људе да гласају за комунисте, и пише о плановима за оснивање њихове организације која би тражила аутономију за Македонију. У околини Кратова власти су ухватиле пар чланова бугарске револуционарне организације, који су били најревноснији комунистички агитатори на изборима.⁵⁷ Током претреса једне комунистичке организације у Осеку пронађена су документа из којих се види да је у Осеку постојала комунистичка терористичка школа коју је посећивало 23 лица, и полиција је на крају идентификовала сва та лица.⁵⁸

⁵⁵ Правда, „После Обзнане“, 1. јануар 1921. насловна страна.

⁵⁶ Политика, „Опасно оклевање“, 2. јануар 1921. насловна страна.

⁵⁷ Исто, насловна страна

⁵⁸ Политика, „Терористе у Осеку“, 4. јануар 1921. насловна страна

Комунисти су упркос Обзнани покушавали да одрже некакве скупове, који су се махом завршавали трагично по њих. Против Обзнане су били и други кругови не само комунистички. Југословенска републиканска странка је преко свог листа „Република“ нападала Обзнану и бранила комунисте. Два броја „Републике“ су забрањена због писања против Обзнане. Путем растурених плаката по Београду главни одбор Југословенске републиканске странке сазвао је збор у дворани код Славије. Говорило се да ће тај збор злоупотребити комунисти којима је узгред забрањено држање зборов. На збору је доиста највише било комуниста. На збору је био и Павле Павловић, један од комунистичких вођа. Збор је почео мирно али је касније због изјава и демонстрација које су забрањене, полиција је забранила даље држање збора. Демонстранти су се успротивили забрани и дошли су у сукоб с полицијом, али их је полиција на крају све растерала. Управа града Београда је о тим дешавањима и о самом збору издала саопштење у којем каже да су сазнали да ће на том збору присуствовати комунисти који ће злоупотребити прилику да под маском републиканског збора одрже сопствени збор и да на тај начин изиграју Обзнану од 29. децембра 1920. године. У саопштењу кажу да се на збору говорило против државног уређења, да се пропагирала револуција, и да су се чули повици: „Дошао је крај“, „Живела револуција“, „Доле монархија“, ти повици су се чак на улици чули. Био је одређен чиновник Управе града Београда да са четири жандарма саопшти председнику збора да збор мора да се распусти зато што је све што се ту догађа противно Обзнани. Чим је чиновник дошао у салу присутни су викали: „Доле полиција, доле крвава влада“.⁵⁹ Чиновник је са Обзном у руци говорио присутнима да се разиђу. На крају је ипак силом жандармерија морала да растера учеснике збора. У Вуковару је пала прва жртва Обзнане зато што су комунисти са својим вођом Зупанцем у неком локалу држали конференцију на којој су расправљали о владиним мерама против комуниста. Полицајци су ушли у локал и позвали су присутне да се разиђу, али се Зупанац по писању Политике бунио и извадио нож, после је кренуо да бежи и полицајци су запуцали и убили га.⁶⁰

⁵⁹ Политика, „*Комунисте и републиканци*“, 3. јануар 1921. страна друга.

⁶⁰ Политика, „*Смрт комунисте Зупанца*“, 4. јануар 1921. насловна страна.

На крају се по писању у штампи може наслутити да је Обзнана успешно спроведена, штрајкови су угушени, народ се није претерано бунио, комунисти су збуњени и готово уклоњени из јавног живота, али оно што је уследило пар месеци након Обзнане показало је та слика само привидна. Како не би кварили ту слику у штампи нису преносили да су многи интелектуалци попут Слободана Јовановића и Стојана Протића говорили против Обзнане.⁶¹

Видовдански атентат на регента Александра I Карађорђевића

Спасоје Стејић је у жеку церемонија око проглашења Видовданског устава 29. јуна 1921. године бацио бомбу на кола у којима су били регент Александар и Никола Пашић која је пуком случајношћу експлодирала у ваздуху не повредивши регента Александра. Штампа је веома детаљно писала о овом атентату, и о његовим актерима. Резултати истраге су изношени готово из дана у дан. Чак се и судија који је водио истрагу Воја Анђелковић бунио због превише објављених информација које би могле омести даљу истрагу. Због тога је судија забранио свим чиновницима да дају новинарима било каква обавештења о току истраге. Новинари су се бунили и правдали тиме да широки публицитет може само допринети даљем развијању истраге. Градски судија је решио да новинарима сам да адекватно саопштење, па их је позвао све код себе. Судија је новинарима дао врло сиромашно и кратко саопштење, којим узгред ни новинар Политике није био задовољан, па је отишао да по Београду тражи више информација.⁶² Јавност је дакле била веома заинтересована за околности овог атентата.

⁶¹ Родољуб Чолаковић, нав. дело, 235.

⁶² Политика, „Исказ Јозефа Мојзеша“, 9. јул 1921. године, страна 2.

Контекст

Регент је као прва личност у новој држави био мета многих напада и атентата. Још јануара 1920. године у Кану је ухапшен Петар Чубриновић који је био послат из Италије да убије регента Александра.⁶³

Атентат је уследио као последица терористичких тенденција у партији насталих због Обзнане. Спасоје Стејић је покушао да изврши атентат у јеку еуфоричне атмосфере која је уследила након изгласавања Видовданског устава. Пословник тражи да за устав гласа 211 посланика, односно половина целокупног броја посланика плус један.⁶⁴ Уставотворна скупштина је једва изгласала Устав простом већином од 223 гласа, а против је гласало 35 посланика, а комунистички посланици нису присуствовали гласању, било је чак 158 одсутних посланика.⁶⁵ Током усвајања Устава, на површину је испливала велика подељеност политичких партија у ставовима око државног уређења. Посланици Југословенске муслиманске организације су тек уочи гласања пристали да гласају за Устав, али пристали су тек након што им је Пашић обећао огромну субвенцију владе ради исплате беговске земље, која је била одузета аграрном реформом.⁶⁶ Уставом је предвиђено да Краљевина СХС буде уставна, парламентарна и наследна монархија. Устав је још гарантовао слободу вере, штампе, збора и удруживања. По уставу законодавну власт врше краљ и Народна скупштина. Видовдански устав није обавезивао краља да поштује ставове скупштинске већине чиме је парламент био обезвређен. Устав је дакле прокламовао централизам и краљеву апсолутну власт. Проглашењем овог Устава Уставотворна скупштина је испунила своју дужност и тако су се стекли услови да се та скупштина после извесног времена распусти.

⁶³ Политика, „Један осујећен атентат“, 5. јануар 1920. насловна страна.

⁶⁴ Политика, „Гласање за устав“, 28. јун 1921. страна 2.

⁶⁵ Политика, „Устав је примљен“, 29. јун 1921. страна 2.

⁶⁶ Dragan Marković i Ljubiša Ristić, *Pred nepriznatim sudom Knjiga I: Veliki sudski procesi komunistima u predratnoj Jugoslaviji*, Beograd 1959. 55.

Председник Уставотворне Иван Рибар скупштине је поводом проглашења устава одржао запаљив говор, у којем је говорио о историјском значају тренутка. У штампи су чин проглашења Устава представили као велики историјски догађај, зато што је ипак то први устав нове државе. На улици је светина одушевљено поздрављала Пашића и друге политичаре. На улици су се чули су повици: „ Живео Рибар! Живело народно јединство!“.⁶⁷ Потписан је указ којим се Обзнана претвара у закон. Регент Александар је потписао Уредбу о општем обавезном осигурању радника, која ће кренути да важи тек од 1. јула 1922. године. Осигурање је обухватало болест, смрт и несрећне случајеве. Уредба је предвиђала да радници у случају болести добијају бесплатну лекарску помоћ, лекове и храну. Радници би добијали помоћ у случају порођаја или смрти неког члана породице. У Загребу се за то време прослављао Видовдан. Народ је у Загребу толико био одушевљен због Устава да су цело по подне пуцали топови.

Прве вести о току атентата

Спасоје Стејић је из Новог Сада дошао рано јутру у Београд. Прво је отишао у кафану „Пошта“ где је доручковао, па је отишао у стан Илије и Јулке Лазаревић код којих су одржавани илегални партијски састанци. Код Илије и Јулке Лазаревић су се окупљали чланови партије који се нису слагали са помирљивом политиком руководства КПЈ. На састанцима у тој кући су и дошли до идеје да изврше атентат на регента Александра. Када је стигао у стан Лазаревића шетао је по соби нервозно и листао тек изашле новине у којима је објављен детаљан извештај о изгласавању Видовданског устава.⁶⁸ Изашао је из куће око седам часова у намери да обави замишљено дело баш у тренутку када су се на улицама сакупљали припадници краљевске гарде и жандарми поводом свечаности у којима је регент Александар имао кључну улогу. Стејић је у чекању провео више од три сата очекујући најпогодније тренутак за извршење свог наума. Регент је пошао у Уставотворну скупштину да положи заклетву на Устав, а поред службених лица улице су биле пуне маса које су поздрављале одушевљено поворку у којој је био регент Александар.

⁶⁷ Политика, „Изјава г. Рибара“, 29. јун 1921. године, страна 2.

⁶⁸ Dragan Marković i Ljubiša Ristović, nav. delo, 55.

По предвиђеном програму регент Александар је тог дана у 11 часова пре подне пошао да у Уставотворној скупштини положи заклетву на Устав. Поред регента у колима је седео и Никола Пашић. Иза њих је ишла свита, а испред њих је ишао одред коњичке гарде. Пуцњевима из топова је објављено да је регент пошао из двора. Након што је у скупштини положио заклетву регент је опет сео у кола са Пашићем и кренуо назад у двор заврши даље протоколарне радње. Када су колима стигли до улице Кнеза Милоша зачуо се тресак, и одмах потом испред престолонаследникових кола подигао се густ дим. После треска видело се да је неколико људи рањено, и тада је констатовано да је испред регентових кола експлодирала бомба али у ваздуху. Управа града Београда је дала извештај о томе како се одвијао сам атентат. Када се регент враћао из скупштине Стејић је бацило бомбу са трећег спрата нове зграде Министарства грађевине.⁶⁹ Бомба би експлодирала право испред регентових кола да није ударила у доњи крај једне бандере и ту експлодирала. Од дела бомбе је рањено више људи, зна се да су рањени један младић и један војник другог пука који је лакше рањен. На трећем спрату Министарства грађевине поред осталих радника налазио очевидац Чедомор Петровић који је у изјави за Политику описао цео догађај, и испричао како је он сам допринео да атентатор буде брзо ухваћен. После јаког праска од бомбе он је видео како човек бежи низ ходник, па је заједно са својим другом Миланом Краљевићем кренуо да јури тог човека који је више пута потезао пиштољ на њих, на крају су га сустигли и после дуге борбе разоружали.⁷⁰ Овај сведок је изјаву давао док је још био под утиском и вероватно је неке ствари преувеличао како би себе представио као хероја а Политика је ту изјаву пренела као би употпунила идеалну слику о односу народа према владару, који је и даље ненарушен упркос комунистичкој агитацији. Полиција је уз помоћ грађана одмах ухватила атентатора и спровела га у главну полицијску станицу. У станици су утврдили да се атентатор зове Спасоје Стејић Србин из Баната, радник стар 28 година. У Политици су посебно нагласили да је атентатор Немац по мајци.

⁶⁹ Политика, „Атентат на регента“, 29. јун 1921. страна 2

⁷⁰ Политика, „Атентат“, 30. јун 1921. насловна страна.

Током претреса полицајци су код њега пронашли још три бомбе и један револвер. Стејић је изјавио да нема саучеснике, али полиција је сигурна да их има и ухапсила је још три лица за која се сумња да су саучесници. Полиција је покренула веома интензивну истрагу. Полиција је једва одбранила од атентатора од разјарене руље која је хтела да га линчује. Краљ је мирно да наставио ка двору како би обавио остале протоколарне дужности.

Прве реакције о атентату

Поводом атентата Министарство унутрашњих дела се обратило саопштењем, у којем се кажу да приликом овог бомбашког напада није било људских жртава. У полицији су установили да је Стејић првобитно давао лажне податке и да је он бољшевички агитатор који се 1919. године вратио из Русије и због својег ангажмана у комунистичким круговима је добио надимак „Троцки“. У Политици су објавили имена седморице рањених војника и тројице рањених грађана.⁷¹ Рањени војници су пренети су одмах у Војну болницу док су обични грађани само превијени и пуштени кућама. Рањен је и један странац доцент женевског универзитета, којем је око озбиљно повређено. Из Загреба стижу вести о народу који жестоко осуђује тај чин. Престолонаследник је добијао из иностранства телеграме којима му се честита зато што је срећом преживео атентат.⁷² Регент је потом лично посетио у болници војнике рањене приликом неуспелог атентата и одликовао их све том приликом златном медаљом за храброст.⁷³ Дан након атентата била је одржана и седница Уставотворне скупштине која је била бурна и испуњена читањем изјава поводом јучерашњег атентата на престолонаследника. На тој седници су били присутни готово сви комунистички посланици. Седницу је отворио др Иван Рибар који се посланицима обратио говором, у којем је оштро осудио покушај атентата на регента. Након што је др Иван Рибар завршио говор сви посланици осим комуниста су устали и узвикивали: „ Живео! Живео!“.⁷⁴

⁷¹ Политика, „Рањеници“, 30. јун 1921. страна 2.

⁷² Службене новине Краљевине Срба, Хрвата, и Словенаца, 6. јул 1921. насловна страна.

⁷³ Политика, „Рањени војници“, 30. јун 1921. страна 3.

⁷⁴ Политика, „Конституанта и атентат“, 1. јул 1921. насловна страна.

Председник Уставотворне скупштине др Рибар још је покушај атентата окарактерисао као антидржавни и антинародни чин, а сви посланици осим комуниста, републиканаца и социјал-демократа су то подржали устајањем и плескањем. У има социјал-демократа изјаву је прочитао Недељко Дивац који је узгред једини од социјал-демократа подржао устајањем говор др Ивана Рибара. Дивац је критиковао капитализам као узрок друштвених болести попут тероризма. Дивац је изразио бојазан да влада не искористи неуспели атентат као повод за прогањање радника и њихових организација. Социјал-демократска странка се изјаснила против терористичких и анархистичких метода зато што због таквих метода после страдају обични радници. У име комуниста изјаву је дао њихов посланик Триша Кацлеровић, у којој је чувени Видовдански устав назвао реакционарним. У тој изјави је Кацлеровић нагласио да пролетеријат не може да се ослободи путем буржоаског парламента него да се тежиште борбе против капитализма налази ван парламента, али да се ипак не одричу позиција у парламенту. Јасно се може закључити из ове изјаве да комунистима парламент није много значао, и да им је служио само за пропаганду, само као полазна тачка за даље кораке. Потом је још један комунистички посланик Живота Милојковић прочитао изјаву комуниста поводом атентата у којој је истакао да се његова партија залаже за промену система а не промену личности зато што промена личности ништа не мења и не значи и промену система. Потом су иследни органи путем саопштења тражили да се суду предају комунистички посланици оптужени за учешће у атентату Филип Филиповић, Владимир Чопић, и Никола Ковачевић.⁷⁵ Крста Пејовић је поводом овог атентата у име републиканске странке дао изјаву у којој је изразио бојазан да тај рђав чин не буде повод за политичка прогањања. Након те седнице скупштинског имунитетског одбора и жучне дебате одлучено је да се оптужени комунистички посланици предају суду. Сам Филип Филиповић је дошао на седницу на којој је одржао говор у којем каже да он атентатора уопште не познаје и да га никад није видео. Филиповић је говорио да не подржава насилне метода и да није терориста, и указао је да је приликом претходног борава у затвору добио зачетак туберкулозе.⁷⁶ Филиповић је молио одбор да га узме у заштиту јер би у затвору пропао.

⁷⁵ Политика, „Седница по поподне- Издавање посланика суду“, 1. јул 1921. насловна страна

⁷⁶ Правда, „Скупштина издала посланике суду“, 2. јул 1921. насловна страна

Присутни посланици су приметили да је сад Филиповић исказивао лојалан и помирљив став, који раније није имао ни он а ни његова партија. Имунитетски одбор је већином гласова одлучио да се посланици Филиповић и Чопић предају суду, али је исти одбор услед недовољно доказа одбио захтев да се суду преда посланик Никола Ковачевић. Због нових околности из истраге суд је накнадно упутио захтев скупштини да се и Никола Ковачевић преда суду. Сам Стејић је наводно допринео да се нађу докази против Ковачевића тиме што је и њега означио као саучесника. У скупштини се осећала напета атмосфера. Комунистички посланици су се осећали уплашено и неугодно. Мислило се да ће за атентат одговорати сви чланови извршног одбора комунистичке партије зато што је сам атентатор изјавио да је одбор дао налог за убиство. Шириле су се неистините вести да су Филиповић и Чопић побегли из Београда. Париска штампа је атентат означила као дело комуниста. Скупштина је разматрала накнадни захтев градског суда да се посланик Никола Ковачевић преда суду. Комунисти су протестовали и у њихово име је говорио Триша Кацлеровић, који је порицао тачност атентаторевих тврдњи. Уверавао је присутне да комунистичка партија никад није подржавала терористичке акције и да је то у супротности са комунистичким програмом. Посебно је нагласио да ти атентати изазивају рекцију која погађа саме раднике. Признао је да је атентатор своје дело довео у везу са комунистичком партијом, али да није доказано да право саучесништво заиста постоји. Наставио је да оповргава повезаност комунистичких посланика са атентатором на шта су му владајући посланици одговорили смехом. После Кацлеровића за говорницом је дошао посланик Момчило Иванић који је у штампи био доста искритикован и исмејан само због тога што је рекао да се не могу посланици осудити само на основу атентаторевог исказа и да је боље да се криви извуку него да невини страдају. Републиканац Јован Ђоновић се исто изјаснио против издавања посланика суду зато што је истрагу водила полиција којој он не верује. Социјалдемократа Корун се такође изјаснио против издавања суду. Никола Ковачевић је изјављивао да је све то проста лаж. Скупштина је већином гласова одлучила да се оптужени предају суду. Одмах после тога оптужени Ковачевић, Чопић, и Филиповић смештени су у притвор.⁷⁷

⁷⁷ Исто, насловна страна

Из Босне је регенту стигла депеша с честитком целе Босне на срећном спасењу. Министру унутрашњих дела стигло је преко хиљаду и петсто депеша из свих крајева државе у којима се срдечно поздравља доношење Устава и срећно спасење престолонаследника.⁷⁸

Појавило се чак педесеторо лица која тврде да су баш они ухватили и разоружали атентатора.⁷⁹ Полицији није толико било битно ко је ухватио атентатора него им је било битније да открију ко је спречио масу да га линчује. Појавила су се двојица народних посланика: Алекса Жујовић и Драган Бојовић, који тврде да би атентатор био убијен да није било њих. Наводно би даљи резултати истраге пропали да није било њих. Ниједан други сведок није потврдио присуство ових посланика током хватања Стејића, што показује да су посланици врло вероватно измислили причу. У Правди су атентатора Стејића окарактерисали као рођеног убицу чији израз лица открива сву бруталност његовог карактера. Из Турске Каџиже родног места Спасоје Стејића отишла је депутација код министра унутрашњих дела Прибићевића да да изјаву лојалности својих суграђана којом су се оградиле од атентатора.

Ток истраге

Атентатор који првог дана није хтео ништа да говори, наредног дана је почео да говори. Истрага је потврдила да се захваљујући његовом признању открило да је планирана велика завера по инструкцијама из Москве. Завереници су планирали да крену путем „црвеног терора“. Стејића су у штампи окарактерисали као споредног играча који је морао само да извршава наређења својих шефова, који би га убили да је био непослушан. Његови претпостављени су га опремили са четири бомбе и једним револвером.⁸⁰ Стејић је описан као снажан двадесет осмогодишњи радник, висок, плавих очију, дугачког лица, коврцаве косе, каљавог и изгребаног лица и исцепаног одела. Прво су писали у Политици на основу података из истраге да је Стејић само по мајци Немац а после су писали да је и по оцу Немац, његов отац је наводно узео презиме Стејић пре много година.

⁷⁸ Правда, „Босна регенту“, 2. јул 1921. насловна страна.

⁷⁹ Правда, „Закаснила прича“, 2. јул 1921. насловна страна.

⁸⁰ Политика, „Коцка је бачена“, 30. јун 1921. страна 2.

Признао је да је био један од најактивнијих комунистичких агитатора, и да је уживао велико поверење у комунистичким круговима. Стејића су се како кажу у штампи сви из његове околине бојали. Стејић је стално изјављивао како му је жао што није убио регента.⁸¹ Потом је на саслушању код градског судије Воје Анђелковића Спасоје Стејић изјавио да је дошао у Београд са намером да убије регента Александра. Истражни органи тврде да је сам Стејић признао да је атентат припремљен још почетком маја у комунистичкој централни у Бечу. То је како каже Стејић било онда када је Бечка централа добила поверљив налог из Москве да што пре отпочне са теориистичким акцијама у Југославији где је био најпогоднији терен за то. Комунистичка партија Југославије је након Обзнане запала у идеолошку и материјалну зависност од Коминтерне чиме је југословенским комунистима ускраћено право самосталног деловања.⁸² Због те чињенице је врло могуће да је Москва умешана и у овај атентат. Бечка централа је након тог налога одмах ступила у контакт са комунистичким организацијама у Краљевини СХС. У Бечу је планиран читав низ атентата на све важније државне личности. Истрага је дошла до информација да је налог за извршење атентата Стејић добио од народних посланика Владимира Чопића и Филипа Филиповића. На основу изјаве сведока Саве Николића градски судија је утврдио да је и комунистички посланик Никола Ковачевић саучесник у овом атентату. На основу тих инкриминишућих података тражено је од скупштине да дозволи да се ти посланици предају суду, што је имунитетски скупштински одбор након жучне расправе и прихватио већином гласова. У исказу стоји да је Стејић говорио да су поред њега на трећем спрату Министарства грађевине била су још двојица атентатора који побегли након што је Стејић заказао и након што је био нападнут од стране бесног света. Уочи атентата Стејић у свом исказу каже да се састао у Новом Саду са Николом Ковачевићем, који му је након што су разрадили план рекао: „иди и изврши“.⁸³ На дан самог атентата састао се и са Филиповићем и Чопићем али само формално нису се чак ни руковали. Истог дана само десет минута пре атентата су наводно видели Чопића испред Министарства грађевине како гледа према крову.

⁸¹ Политика, „Атентатор“, 30. јун 1921. страна 3.

⁸² Десанка Пешић, нав. дело, 53.

⁸³ Правда, „Саслушање у суду“, 2. јул 1921. насловна страна.

Стејић је наводно сам проказивао своје саучеснике. Ухапсили су до сада петорицу саучесника, тројицу у Новом Саду, а другу двојицу у Београду. Код свих њих нађена су документа, из којих се види њихова веза са атентатором Стејићем. Сви они су признали све оно што им је стављено на терет. У Новом Саду су похапшени људи који су били одређени да покрену терористичку акцију преко читавог низа атентата на Регента, министре и на остале водеће личности. Сву тројицу ухапшених из Новог Сада одвели су у Београд, и они су тамо су све признали. У Београду су ухапшени Филип Јовановић и Никодије Рафаиловић, обојица су били послужитељи у Уставотворној скупштини, и присуствовали су седницама скупштинског клуба.⁸⁴ Стејић оптужује њих двојицу да су имали задатак да њега и његова два друга уведу у скупштину где ће извршити атентат. Стејић је 10. и 25. маја био у Београду и улазио у скупштину. Стејић је улазио у скупштину како би са три бомбе поубијао министре али су министарске клупе биле празне, присутан је био само министар Кризман.⁸⁵ Каже да је оба пута улазио у скупштину с улазницом коју ми је набавио посланик Ковачевић. Истрагом је утврђено да је у скупштинском записнику заиста стојало да је тог дана издата улазница на име Спасоја Стејића. Посебно је наглашено да је ухапшен и један Мађар који је живео у Београду прерушен у радника. Још је наглашено да су у стану тог Мађара пронашли велику количину бомби. У искреност Стејићевог исказа су у почетку сумњали али су се касније наводно поклоpile и друге чињенице и утврдило се да он говори истину. Утврдило се да је говорио истину и када је показао саучеснике зато што су они сами признали и због нађених докумената код њих. На крају се појавио и један човек који се одвојио од комуниста и сам отишао у полицију да исприча све што зна. Прича тог човека потврдила је оно што је Стејић већ испричао. У Бечу је постојала централа московских бољшевика која је подељена на секције, за сваку земљу по једна секција. Секција за Југославију је давала директиве комунистима у Краљевини СХС, о даљим пословима бринуо се комунистички извршни одбор. У тај одбор улазили су комунистички посланици: Филип Филиповић, новинар из Београда, Никола Ковачевић, седларски радник из Новог Сада, и Велимир Чопић, новинар из Сења.

⁸⁴ Политика, „Похапшени“, 1. јул 1921. страна 2.

⁸⁵ Политика, „Нова Стејићева причања“, 2. јул 1921. страна 2.

Утврдили су да су комунисти имали своју школу у Бечу у којој су се ревносно присталице училе како да обављају терористичке акције. У том тренутку у школи је било око 80 ученика међу којима је било доста Југословена.⁸⁶ Стејић је потом испричао како је још за време рата први пут ступио у везу са бољшевицима када је био војник југословенске добровољачке дивизије у Добруци. Сам каже да се често састајао са бољшевичким агентима који су му давали потребне инструкције. Врло брзо је Стејић постао један од главних бољшевичких агената. Напустио је добровољце и пришао бољшевицима, који су га одмах упутили на курсеве за пропаганду.⁸⁷ Није се враћао у домовину све до слома Аустро-Угарске. Када се вратио у домовину постао је агент за везу са Москвом. Више пута је путовао у Москву, а последњи пут је био у јануару ове године.

Од тројице ухапшених из Новог Сада, двојица су Мађари а један Србин.⁸⁸ Њих тројица су имали задатак да чим чују да је атентат на регента успешно обављен отпочну са читавом серијом атентата и терористичких напада на важније објекте попут тунела и мостова. Први из Новог Сада је Сава Николић студент који је од раније познат полицији као комуниста. Стејић је оптужио Саву Николића да је у Новом Саду био у тесној вези са људима који су припремали атентат. При претресу стана Стејићевог нађени су писмени докази који потврђују да је Сава Николић заиста био повезан са атентатором. Николић је у свом исказу признао да је био лични секретар посланика Ковачевића, признао је да је на писаћој машини писао многе прокламације и објаве које су кришом растуране, али пориче да је знао за сам атентат. Због његовог исказа многа лица су накнадно ухапшена. Ухапшени скупштински послужитељи Филип Јовановић и Никодије Рафаиловић теретили су такође сву тројицу приведених комунистичких посланика.

У ванредном издању „Полицијског гласника“ издата је потерница за Младена Маринковића, шофера родом из Лознице, који је оптужен због учешћа у атентату на престолонаследника. Маринковића су окарактерисали као веома перфидног човека и као веома опасног комунисту.

⁸⁶ Политика, „Бечка Централа“, 1. јул 1921. страна 2.

⁸⁷ Политика, „Историја атентатора“, 1. јул 1921. страна 2.

⁸⁸ Политика, „Она тројица из Новог Сада“, 2. јул 1921. страна 2

Маринковић је био са Стејићем оног дана када је намеравао да изврши бомбашки напад у скупштини. Маринковићева болесна жена је исто саслушана и изјавила је да је он био тог кључног дана видно узрујан. Други човек који је био са Стејићем тог дана био је Мађар Јожи Јухас. Полиција је ухапсила још једног Мађара. Многа хапшења су извршена у току 1. јула у Новом Саду и Београду су требала да изврше низ терористичких напада.

Стејићева сестра од ујака је испричала понешто о његовом животу и детињству. Одрастао је без оца који је врло рано напустио породицу. Код мајке Марије је дошао када му је било шест година. У седмој години мајка га је дала на занат, али он није претерано волео да ради. Стејић је наредних десет година измењао све могуће занате а према причању његове сестре није научио ниједан.⁸⁹

Истрага поводом овог атентата се водила врло интензивно, и свакодневно су се на видело износиле нове чињенице.

Истрага је дошла на основу Стејићевих и Николићевих исказа до извесног Лајоша Чакија, који је по националности Мађар, а узгред је и радника из Новог Сада. Писмени докази су такође потврдили умешаност Лајоша Чакија око припрема за атентат.⁹⁰ Он је ухапшен и доведен у Београд. У исказу стоји да је одмах је почео све да признаје и на основу његових исказа истражитељи су дошли до нових података. Чаки је признао да је уз Стејића и он био одређен да учествује у атентату на престолонаследника, али је у последњем тренутку добио наређење да не иде у Београд и да остане миран. Није знао да одговори зашто је добио такво наређење. Ту наредбу му је издао тзв. новосадски привремени терористички одбор који је створен да управља атентатима. Чаки је испричао све о раду тог одбора и о вези са Извршним одбором комунистичке централе у Београду. Тај одбор из Новог Сада је наводно био одређен да координише терористичким акцијама. Терористички одбор у Новом Саду је има дужност да брине о набавци оружја и муниција. За посао око набавке оружја био је одређен Чаки, који је у свом стану држао бомбе и отуд их давао коме треба. За атентат на регента је сам Чаки обезбедио бомбе. Одакле је набављао бомбе Чаки није прво хтео да каже.

⁸⁹ Политика, „Историја атентатора“, 2. јул 1921. страна 2.

⁹⁰ Политика, „Лајош Чаки“, 3. јул 1921. страна 2.

Уочи самог атентата како кажу Чаки се уплашио да атентатор не буде ухваћен и да потом не каже одакле му бомбе, па је бомбе које су му преостале закопао у дворишту код извесног Шимона Палинкаша. Наводно је Чаки исто проказао многе саучеснике. Хапшења су се наставила, и ухапшено је чак око четрдесет нових лица, хапшени су и људи чија су се имена налазила у папирима пронађеним код атентатора. Истражни ограни су дошли до информације да је у том одбору из Новог Сада било седам чланова: главни у одбору био је посланик Никола Ковачевић, његов помоћник Спасоје Стејић, Јожи Јухас, Маринковић, Јова Јовановић типограф, Колачек кројач, Фетнер дрводеља, и сам Чаки. Сви чланови тог терористичког одбора осим Јухаса и Маринковића који су побегли нашли су се у затвору.⁹¹ Чаки је у свом исказу испричао занимљиву епизоду о њиховим пропалим плановима. Стејић је како каже Чаки дошао једне вечери у скупштину са три бомбе у цепу и с намером да их баци у скупштинску дворану. Да би тај атентат успео било је планирано да се у једном тренутку искључи струја која осветљава дворану како би атентатор несметано упалио бомбе и бацио их у жељеном правцу. Настао је мрак али Стејић ипак није упалио бомбе зато што је у тој дворани држао говор комунистички посланик Недић и није хтео да један од вођа његове партије страда. Сви људи који су похапшени због атентата на регента имали су код себе прописне дозволе да могу држати и носити оружје. Дозволу за држање оружја имао је и посланик Никола Ковачевић.

Водила се истрага и против Драгутина Косановића писара Министарства социјалне политике којег теретио извесни Војислав Бркић капетан који је тврдио да га је видео у тренутку атентата како прескаче плот. Нико од сведока није могао да потврди да је баш Косановић то урадио, а и сам Бркић је то порекао на суочењу.⁹² Овај пример показује колико се детаљно водила истрага, и колико су пазили на сваки детаљ.

Била је расписана награда од 10 000 динара за онога који ухвати, прокаже, или да на било који други начин допринесе да буду ухваћени одбегли атентатори Јожи Јухас, и Младен Маринковића.⁹³

⁹¹ Политика, „Терористички одбор у Новом Саду, 3. јул 1921. страна 2.

⁹² Правда, „Јучерашња саслушања“, 3. јул 1921. насловна страна.

⁹³ Политика, „Потера за Јожи Јухасом и Младеном Маринковићем“, 3. јул 1921. страна 2.

Потом су саслушани и ухапшени комунистички посланици, који су сви негирали кривицу. Ухапшени Филиповић је негирао све што му се ставља на терет, и током саслушања је био прилично преплашен. После Филиповића је саслушан и други посланик Чопић који је такође негирао све оптужбе само је био за разлику од њега миран и насмејан. На крају је саслушан и трећи посланик Ковачевић, који је хладнокрвно порицао све што му се ставља на терет. Говорио је да је први пут чуо за те људе онда кад је прочитао њихова имена у новинама. Бранио је том приликом и целу своју партију: „Наш целокупни рад, рекао је, нема апсолутно ничег заједничког ни са тим атентаторима, ни са такозваним терористичким одбором за који полиција тврди да је у Новом Саду постојао“.⁹⁴

Опет наглашавају у штампи да су на основу проказивања од стране Стејића, студента Николића, и Лајоша Чакија у Новом Саду ухапсили Јулку Манојловић удату Лазаревић и њеног брата Стевана. Доведени су у Београд због оптужби да су били у служби терористичког одбора у Новом Саду. Брат и сестра су признали да су радили као посредници и курири. Примали су од чланова терористичког одбора поруке и разносили их куда им је наређено. Стеван Манојловић је од одбора узимао и разносио бомбе. Њихови исказе се поклапају са исказима Спасоја Стејића и Лајоша Чакија. Стеван и Јулка имају у Новом Саду још једног брата који се није слагао са њиховом политичком идеологијом, и чак их је једног дана истерао из куће због тога. Поново су саслушавали и Лајоша Чакија који је мање више потврђивао раније исказе. Изјављивао је да је са Ковачевићем и Чопићем заиста био повезан а да Филипа Филиповића не познаје лично али да је чуо да је и он умешан у све. Чаки је изјавио да му је Ковачевић рекао: „Само нека почне ствар, па ће нам одмах и Радић прићи“.⁹⁵ Овом изјавом се потврђује да су комунисти имали додирних тачака с Радићем.

Код Палинкаша су нађене све бомбе како је и сам Чаки изјавио. Утврдили су да Стејић није бацио бомбу у скупштину 10. јуна зато што је тада говорио комунистички посланик Недић који се свађао са Прибићевићем. Палинкаш је признао да му је Стејић дао бомбе, па је после Чаки дошао и узео их од њега.

⁹⁴ Политика, „Испит Н. Ковачевића“, 4.јул 1921. страна 2.

⁹⁵ Правда, „Јучерашња суочавања“, 4.јул 1921. насловна страна.

Након исцрпних саслушања полиција је почела са суочава похапшене комунистичке посланике са осталим актерима атентата. Суочили су Чакија са Ковачевићем и Чопићем. Чаки је приликом суочавања остао при ранијим исказима, а Чопић и Ковачевић су изгубили самопоуздање тада али су ипак све порицали. Чопић је Чакију рекао да никад није ни чуо за њега, а Ковачевић му је рекао да је само чуо за њега. Чаки је Ковачевићу пред њим рекао му је он лично наредио у последњем тренутку лично наредио да не иде у Београд. Полиција мисли да је ту наредбу издао зато што су двојица људи који су требали извршити нападе железнице заказали па је Чаки био потребан да их замени па су Стејићу одредили Јожија Јухаса и Младена Маринковића као нове помагаће. После Чакија суочили су и Стејића са ухапшеним посланицима. Том приликом је Стејић потврдио све раније исказе, и рекао да су му и Филиповић, и Ковачевић, и Чопић наредили да изврши атентат. Ковачевић му је одговара да то све није истина и да га је свега два пута у животу видео. Чопић и Ковачевић су изјављивали да га не познају. Потом су суочили Стевана Манојловића и Јулку Манојловић удату Лазаревић са Чакијем. Том приликом су Манојловићи признали све што је Чаки рекао све у вези њих, признали су да су оджавали везу између терористичког одбора у Новом Саду и појединих личности.⁹⁶

Стејић је у складу са законом стављен у тежак оков. Занимљиво је да су у Београду похапсили све Јухасе, који су се узгред том приликом клели да никакве везе са атентатором Јухасом немају. Полиција с острва Крка се живо заинтересовала за атентат пре свега због умешаности Јухаса, који је како кажу био аустроугарски агент за време рата.⁹⁷ За Маринковићем се интензивно трагало, тако да су више пута добијали лажне вести о његовом хапшењу. Ухватили су у Младеновцу једно лице које је по опису одговарало Маринковићу, али се касније утврдило да то није он. Једном је чак стигла вест и из Солуна да је он ухапшен. У Солун је одмах послат чувени Мита Лазаревић шеф тајне полиције да га саслуша и идентификује зато што га је он познавао одраније, али се касније испоставило да то није прави Маринковић.⁹⁸

⁹⁶ Политика, „Јулка и Стеван Манојловић“, 4. јул 1921. страна 2.

⁹⁷ Правда, „Острво Крк се интересује“, 7. јул 1921. насловна страна.

⁹⁸ Драган Марковић, Љубиша Ристовић, нав дело, 63.

Чуле су се информације да је Маринковић поново ухапшен сада у Прагу. Мита Лазаревић је отишао до Прага да ли је то он, и опет је потврдио да то није прави Маринковић, али то није било тачно зато што је то био прави Маринковић. Јухас и Маринковић су одмах након атентата побегли у иностранство, и преко Беча и Прага су се пребацили у СССР.⁹⁹ Саслушавали су поново болесну Милицу Маринковић жену одбеглог Маринковића. Једва су је и довели на саслушање двоје људи су је водили, али је нису ипак задржали у притвору него су је пустили. Како би прикрили сву бруталност истражних органа у штампи су посебно наглашавали да су је Стејић и Чаки оптуживали да је знала све о припремама за атентат. Поставља се питање зашто би ови окривљени теретили и болесну жену када то њихов положај уопште не поправља, једино су то могли да ураде из чисте пакости. Милица је негирала да је било шта о атентату знала. Полиција је почела да трага за извесном Елвиром, наводном љубавницом одбеглог Младина Маринковића, која може бацити ново светло на истрагу. Елвиру су описивали као врло интелигентну жену, која је имала пуно веза међу владајућим круговима. Била је повезана и са мађарским комунистима из Будимпеште. Полицији је доста информација о њој дала сама жена одбеглог Маринковића, а доста тога су сазнали на основу писама пронађених у њеном стану.¹⁰⁰ Полиција је већ утврдила да је постојала повезаност осумњичених са мађарским комунистима. Сазнали су да су се два дана пред атентат појавили у Печују комунистички летци, који доказују да је постојала решеност за комунистичку акцију. Између осталог на летку је писало: „Смрт на Пашића, Александра регента, и на друге ваше крвнике, који ваше благо пописују, да вам онда узму и просјачку торбу даду у врат. Смрт на разбојнике!“.¹⁰¹ У Будимпешти су одговарали одмах нападањем интегритета Краљевине СХС. У Мађарској штампи су писали да ја атентат доказ о незадовољству народоносних мањина, и како је на силу увучено стотине хиљада Мађара. Још су и демантовали тврдње да је атентатор на регента упућен из Мађарске.

⁹⁹ Исто, 64.

¹⁰⁰ Политика, „*Мађарица Елвира*“, 9. јул 1921. страна 2.

¹⁰¹ Правда, „*Пре атентата у Печују*“, 3. јул 1921. насловна страна.

Истрага је потом дошла до Милоша Златара, кога су проказали нека тројица из новосадске групе ухапшених. Златар је описан као млад човек са 25 година. Био је обућарски радник из Новог Сада, и имао је дужноста да заједно са Јухасом баци бомбе на регента. Ту наредбу је добио од терористичког одбора из Новог Сада, али му нису нагласили када ни у колико сати треба извршити тај атентат. Златар је на Видовдан био још у Новом Саду, дакле није био у Београду тог круцијалног дана.¹⁰² Чим се у Новом Саду сазнало да је регента бачена бомба Златар је побегао из Новог Сада. Стигао је телеграм који каже да је у Љубљани ухапшен Милош Златар, али се касније утврдило да то није он. Милош Златар је побегао у САД, и приликом тог бекства је погинуо и Лазар Манајловић брат Јулке Манојловић удате Лазаревић, који је такође умешан у атентат.¹⁰³

Полиција је на основу досадашњих исказа дошла до закључка да се сви ухапшени могу поделити у две групе: новосадску групу која је била окупљена око тамошњег терористичког одбора и којој је по причању ухапшених шеф био ухапшени посланик Никола Ковачевић, и на београдску групу која је имала везу са самим атентатором Стејићем.¹⁰⁴

Ухапшен је и извесни Ђорђе Станковић, који је био доста упознат са дешавањима у Новом Саду и Београду. Живео је прво у Новом Саду, па је отишао за Београд. Он је оптужен да је знао за припреме око атентата. Први га је проказао Лајош Чаки, и Чаки је тврдио да му је он сам лично причао о припремама за атентат. Ђорђе Станковић је признао да је истина да познаје Ковачевића, Стејића, и Чакија али је порицао да је знао било шта о припремама за атентат. На основу других исказа Ђорђа Станковића сазнало се доста о стању које је пред почетак атентата владало у комунистичким круговима у Новом Саду. У Новом Саду су како каже Станковић били подељени на две струје: једна је била за то да се борба води мирним путем а њен представник је био Влада Марковић, а друга група је сматрала да се само насилном, и превратничком акцијом може нешто променити. Вођа те друге групе био је ухапшени посланик Никола Ковачевић.

¹⁰² Политика, „Милош Златар“, 5. јул 1921. страна 2.

¹⁰³ Драган Марковић, Љубиша Ристовић, нав. дело, 64.

¹⁰⁴ Политика, „Београдска и новосадска група“, 5. јул 1921. страна 2.

Саслушан је потом и Ћирил Колачек, један од седморице чланова новосадског терористичког одбора. Признао је да је у Новом Саду заиста постојао терористички одбор чији је и он био члан, али тврдио је у том првом исказу да су само двојица комунистичких посланика Милош Требињац и Никола Ковачевић били за терористичку акцију.¹⁰⁵ Посебно је нагласио да су Филиповић и Чопић били за то да се боре мирним средствима. Означио је и он Ковачевића као главног у одбору а Стејића као његовог помоћника. Пошто је Чаки највише теретио Колачека у полицији су их суочили. Колачек је приликом суочења са Чакијем порекао оно што је рекао за Филиповића и Чопића. На крају је рекао да су њих двојица ипак одобравали терористичку акцију, и да је у почетку хтео да их заштити зато што су га лично задужили. На крају је на основу исказа Колачека суд теретио још једног комунистичког посланика Милоша Требињца.

Јулка Манојловић је приликом ног саслушања признала да је била у блиској вези са одбеглим Младеном Маринковићем, сем тога ништа ново нису сазнали од ње. У полицији је био саслушан и Илија Лазаревић, муж Јулке Манојковић Лазаревић сестре оптуженог Лазара. Лазаревић је одмах признао да је познавао Стејића и да је овај често долазио код њега. Признао је и да је знао за терористичку организацију у Новом Саду, али је порицао да је знао било шта о припремама за атентат. После те изјаве су га суочили са Стејићем и Чакијем. Обојица и Стејић и Чаки су тврдили да је Лазаревић знао за атентат. Чаки га је чак теретио да је радио на прикривању и чувању бомби у Београду.¹⁰⁶ Лазаревић је у својим исказима нехотице компромитовао и Филипа Филиповића. Приведена је и Латинка Манојловић сестра Јулке Манојловић. Признаје да је знала за терористичку организацију у Новом Саду, и да је била у служби те организације као курир. Као курир путовала је врло често на релацији Нови Сад-Београд. Иза решетака нашла се и Јулка Станковић, жена Ђорђа Станковић. На саслушању је признала да се више пута сретала са Чакијем, али је порицала да је чула било шта од свог мужа о припремама за атентат.

¹⁰⁵ Политика, „Ћирил Колачек“, 6. јул 1921. страна 2.

¹⁰⁶ Политика, „Илија Лазаревић“, 7. јул 1921. страна 2

Управа града Београда је дозволила и новинарима да обиђу ухапшене, како би уверили јавност да они не држе окривљене у нехуманим условима. Стејић је по њиховим описима био смиран, погнуте главе, поражен и сломљен.¹⁰⁷ Ухапшени Спасоје Стејић, Филиповић, и Чопић су смештени у посебне ћелије. Стејићу једино није био дозвољен излаз у двориште, док је ухапшеним посланицима дозвољено да излазе у двориште.

Приведена је и саслушана Чакијева жена Ева. Она је изјавила да је била против да се њен муж Лајош меша у комунистичке ствари и да су се врло често свађали због тога. Чаки и његова жена Ева потврдили су да имају одраслог сина у Будимпешти и да је и он по убеђењу комуниста, и иследници су због тога повезали да су ухапшени атентатори поред Беча одржавали везе и са Будимпештом. Чаки је имао још једног осмогодишњег сина који је био у затвору поред своје мајке, али су на крају то дете преузели надлежни органи.¹⁰⁸

Приведен је још један Мађар Јозеф Мојзеш, који је опет ухапшен на основу сведочења похапшених. Оптужен је да је био тајни незванични члан новосадске терористичке организације. На самом почетку су истражитељи мислили да је Мојзеш небитан али су касније утврдили да је он битнији него што су мислили. Полиција је у башти Јухасове куће пронађена једна мина тешка двадесет килограма. Упитан о тој мини Мојзеш је изјавио је да су том мином планирали да поруше велики железнички мост између славонског и босанског Брода.¹⁰⁹ Дошли су до сазнања да је Бугарској 27. априла 1921. године одржана конференција на којој је израђен план о терористичкој организацији Краљевине СХС. Говорили су о атентатима који би отпочели са атентатом на регента Александра. Мојзеш је даље изјављивао да је тачно знао ког дана треба да се изврши атентат. Изјавио је да је планирано да петорица њих изврше атентат: Спасоје Стејић, Младен Маринковић, Јожи Јухас, и још двојица чија имена не зна или како кажу у штампи неће да каже.¹¹⁰ У даљем исказу теретио је Милоша Златара.

¹⁰⁷ Политика, „Код оптужених“, 6. јул 1921. страна 2.

¹⁰⁸ Политика, „Чакијеви синови“, 9. јул 1921. страна 2.

¹⁰⁹ Политика, „Јозеф Мојзеш“, 8. јул 1921. страна 2.

¹¹⁰ Политика, „Даљи искази Мојзешови“, 8. јул 1921. страна 2.

Јозеф Мојзеш је током наредних саслушања дао властима пуно информација о терористичком организовању. Сазнали су да је сваки од пет главних терористичких одбора у Новом Саду, Загребу, Љубљани, Сарајеву, и Скопљу образовао још пет пододбора. Сам Мојзеш је био члан једног новосадског пододбора.¹¹¹ Константно су инсистирали су на томе да су терористи организовани, и да је атентат на регента дело организоване групе а не појединаца. Рекао је још да је постојала могућност повезивања са Радићем.

Саслушан је потом и шездесетогодишњи Палинкаш у чијем дворишту је Чаки закопао бомбу. Његов исказ је битан зато што се он први осврнуо на прошлост и на предисторију атентата. Каже он да су новосадски комунисти још од 1919. године имали организацију која је по свему личила на потоњи терористички одбор.¹¹² Полиција се потом бавила односима посланика Владимира Чопића са Чакијем. Ева Чаки је изјавила да Чопић више пута долазио у њену кућу, и да је ту с њеним мужем разговарао о припремама за атентат.

У Новом Саду су уследила нова хапшења на основу Јозефа Мојзеша. Полиција је затим привела и Михала Вића, који је опужен да је био члан новосадског пододбора.¹¹³ На саслушању је одмах све признао, и потврдио је у свом исказу све оно што је Мојзеш пре њега изјавио. Полиција је саслушала ухапшеног Михала Вића, који је својим исказима највише инкриминисао посланика Николу Ковачевића. Вић је изнео да је Ковачевић још одраније намеравао да без знања управе комунистичке партије организује терористичке групе које ће бити под његовом управом. Исказ Михала Вића поклопио се ранијем исказима Стејића, Чакија и Мојзеша. Вић износи како су вршили агитацију и војсци, и каже како је посао ишао тешко због националних елемената.¹¹⁴

¹¹¹ Политика, *Даљи искази Јозефа Мојзеша*“, 9. јул 1921. страна 2.

¹¹² Политика, *„Шимон Палинкаш“*, 9. јул 1921. страна 2.

¹¹³ Политика, *„Михал Вић“*, 10. јул 1921. године, страна 2.

¹¹⁴ Правда, *„Агитација у војсци“*, 15. јул 1921. насловна страна.

Мојзешов исказ даље открива да је 26. јуна, само пар дана пре атентат одржана седница терористичке организације у Новом Саду. На тој седници су дошли посланици Филип Филиповић, Никола Ковачевић, Чопић и Требињац.¹¹⁵ Никола Ковачевић је први устао је прочитао обавештење у којем каже да се мора одмах почети са терористичким акцијама, и да новосадска организација мора прва почети атентатом на регента Александра. Када је завршио читање питао је ко се добровољно јавља да изврши тај атентат, и тада су се јавили Стејић, Јухас, и још неколико људи. Народни посланик Милош Требињац је због изнетих оптужби послао редакцији Политике писмо у којем одговара на изнете оптужбе да је 26. јуна био у Новом Саду на чувеној седници терористичке организације. Изјавио је да је целог месеца јуна не само 26. био стално у Београду у комунистичком клубу као секретар и да то може да потврди са безброј доказа.¹¹⁶ Интересантан је извештај о Новом Саду Љубише Лазаревића шефа полиције из Београда, који је послат у Нови Сад како би испитао појединости поводом исказа Јозефа Мојзеша и Вића. У том извештају каже да су антидржавни елементи у Новом Саду у пуној снази. Разумљиво је каже зашто се баш у таквој средини развијала терористичка организација. Нови Сад је обележен као бољшевичка варош. Љубиша Лазаревић је наредио нова хапшења у Новом Саду. Ухапшено је још око десеторо људи.¹¹⁷ Међу ухапшенима била је и једна Стејићева пријатељица, и две сестре комунисткиње. Старија сестра се звала Ката и имала је значајну улогу у стварању терористичке организације у Новом саду. Кажу у штампи да су приликом претреса њеног стана пронашли документа која је компромитују, и која доказују да је примала упутства из Мађарске.¹¹⁸ Њена млађа сестра није била толико значајна, и ухапшена је у суштини зато што је њена сестра. Интересантно је да су у штампи истакли да је девојка ухапшена само зато што јој је сестра комунисткиња, што намеће закључак да су хапшени и недужни људи.

¹¹⁵ Политика, „Седница од 26. јуна“, 11. јул 1921. страна 2.

¹¹⁶ Политика, „Изјава г. Требињца“, 13. јул 1921. страна 2.

¹¹⁷ Политика, „Хапшења у Новом Саду“, 12. јул 1921. године, насловна страна.

¹¹⁸ Политика, „Хапшења у Новом Саду“ 12. јул 1921. страна 2.

Вић каже да је често у Новом Саду присуствовао скуповима сазваним од стране Николе Ковачевића. Интересно је да је Вић изјавио да је Никола Ковачевић хомосексуалац.¹¹⁹ Вић потом изјављује да је Војводина била најповољнији терен за развијање њихових организација, те због немарне власти и због равнодушности становништва. По његовим изјавама може се закључити да су на административном простору Србије имали најслабији одзив. Извукли су некако иследници из Вића признање да их је Обзнана само омела у терористичком организовању, тиме су оправдавали саму Обзнану и оповргавали су тврдње комуниста да је Обзнана узрок терористичких акција. Вић је изјавио да је он сам био члан једне секција која је имала дужност да се приближи војсци и официрима како би се изазвало незадовољство против режима, али ипак секција није имала успеха код војске. Вић је дао занимљиве податке о припремама за револуцију. Револуција је требала да почне по његовим речима месеца јуна 1921. године.¹²⁰ Спремали су се куповали оружје и делили члановима. Вић је изјавио како су им говорили пре атентата да ће на Видовдан у Београду десети нешто крупно и да ће то означити почетак револуције, односно почетак „дрвеног терора“.

Саслушана је и Марија Манојловић, сестра Латинке Манојловић и Јулке Лазаревић. Признала је да су у њиховој кући у Новом Саду одржавани тајни састанци истакнутих комуниста. Каже да није присуствовала састанцима зато што није била комуниста. Само је два пута преносила нека писма сестри Јулки и зету Илији.¹²¹ Признала је и да је знала да се припрема атентат јер јој је то лично причао њен брат Лазар.

Саслушана је Ержа Јухас жена одбеглог Јухаса, која је одмах признала да је знала да се спрема неки атентат. Настављена је потера за Јухасом. Министарство унутрашњих дела је повисило награду за хватање Јожија, Јухаса, Младена Маринковића, и Милоша Златара са 10 000 на 20 000 динара.¹²²

¹¹⁹ Политика, „Иследников јучерашњи дан“, 12. јул 1921. страна 2.

¹²⁰ Политика, „Сигнал за револуцију“, 16. јул 1921. страна 2.

¹²¹ Политика, „Марија Манојловић“, 11. јул 1921. страна 2.

¹²² Политика, „Потера за Јухасом“, 12. јул 1921. године, страна 2.

Више пута је саслушаван Душан Костић из Београда, који је био блиским односима са послаником Чопићем. Костић је изнео нове појединости о ухапшеном посланику Владимиру Чопићу. Костић је открио да је постојала и терористичка секција у Земуну. Како вели Костић највећу заслугу са стварање те секције има Никола Ковачевић, који је више пута био у Земуну.¹²³ Чопић је и током нових саслушања наставио да тврди да он јесте комуниста по убеђењу, али да није никад био за тероризам. Појавиле су се још раније информације да је Чопић био мађарски официр за време рата, и да је у његовом крају познато да су његови војници при упаду у Србију вршили зверства.¹²⁴

Саслушан је потом и Јован Нешић, поштар из Новог Сада, кога су у Правди представили као интимуса Николе Ковачевића. Он је потврдио да је Ковачевић имао идеје о илегалној борби путем бомби и пушака.¹²⁵

Истражни органи су наставили да употпуњују слику о широко организованог терористичкој групи, која је финансирана споља, што је потврђивано наредним исказима. Андрија Валент, Мађар који је ухапшен у Новом Саду од стране шефа полиције Љубише Лазаревића је у свом исказу признао да је члан новосадског подбора и да је као курир више пута одлазио у Будимпешту. Валент је у свом исказу открио да су мађарски комунисти слали редовну месечну помоћ новосадском одбору. Његови искази се поклапају са исказима Мојзеша, Чакија, и Стејића. На основу исказа Андрије Валента иследници су закључили да је више стотина људи у Новом Саду знало да се припрема атентат, и да међу тим лицима има највише Мађара.¹²⁶ Даљом истрагом се стварала слика о разгранатој терористичкој организацији по многим градовима Војводине. Јован Вимислицки, који је ухапшен заједно са Андријом Валентом у Новом Саду је потврдио да су за терористичку акцију добијали новац из Будимпеште, и да је новац утрошен на пропаганду и набавку оружја и експлозива. Вимислицки је изнео да је постојала терористичка организација и у Старој Пазови.¹²⁷

¹²³ Политика, „Организација у Земуну“, 13. јул 1921. страна 2.

¹²⁴ Правда, „Владимир Чопић“, 8. јул 1921. насловна страна.

¹²⁵ Правда, „Нешићев исказ“, 16. јул 1921. насловна страна.

¹²⁶ Политика, „Новац из Пеште“, 13. јул 1921. страна 2

¹²⁷ Политика, „Организација у Ст. Пазови“ 14. јул 1921. страна 2

Потврдили су нови сведоци да је постојала терористичка организација у Старој Пазови. Саслушани су Јанко Ћовчеш и Мартин Добрановски, чланови те организације у Старој Пазови. Они су признали да су били чланови поменуте организације. Добрановски је рекао да се више пута у Београду састајао са Симом Марковићем, истакнутим комунистом. Саслушани су и остали чланови те организације, који су признали да су одржавали тајне седнице углавном након Обзнане, када им је једном приликом Никола Ковачевић послао налог да удвоструче своју акцију.¹²⁸

Истражни органи су некако успели да од Мојзеша извуку на поновном саслушању признање да је обављао и курирски посао, и да је више пута одлазио у Будимпешту по паре уз помоћ који су се снабдевали оружјем. Мојзеш и Вић су још открили и да се Меленицама одржавала терористичка конференција. Конференцију је по њиховим речима отворио Никола Ковачевић.¹²⁹ Конференција је предвиђала консолидацију свих терористичких група у земљи.

Саслушан је потом извесни Антал Јуришић, четредесетогодишњи Буњевац који је оптужен исто да је био члан поменуте организације у Новом Саду. Потврдио је да зна да су им стизале паре из Будимпеште и Беча, али да не зна колике су те суме биле. Додаје да је он једном приликом из Осека добио 75 000 круна, а из Печуја 10 000 круна.¹³⁰

Потом су истражни органи дошли до информације да се терористичка организација разгранала и у Великој Кикинди. До те информације су дошли захваљујући Недељку Вукићу из Велике Кикинде, који је признао да је сам био члан те организације. Потом је по наводима истражних органа признао да су у Кикинду долазили ради агитације и неки комунистички посланици међу којима су били и Ковачевић и Чопић. На крају саслушања је Вукић проказао и остале чланове тајне организације у Великој Кикинди.

¹²⁸ Политика, „Пазовске комунисте“, 26. јул 1921. страна 2.

¹²⁹ Политика, „Конференција у Меленицама“, 18. јул 1921. насловна страна.

¹³⁰ Политика, „Паре из Осека и Печуја“, 21. јул 1921. страна 2.

После Вукића саслушан је и Јован Боришев, који је такође био члан организације у Кикинди. У свом исказу је признао да је био присутан на чувеној терористичкој седници 26. јуна у Новом Саду. На тој седници су како каже Боришев још били и посланици Ковачевић, Филиповић, Чопић, и Требињац, који саопштили одлуку београдског извршног одбора о атентату на регента Александра.¹³¹

Констатовали су на основу изјава неколико сведока да је постојала терористичка организација и у Великом Бечкерекy.

На крају су сведоци Иштван Хорват, Ђорђе Хорват, и Михаљ Нађ потврдили постојање терористичке организације у Темерину. Темерин је иначе село у Бачкој насељено Мађарима. Ту организацију је како веле основао Лајош Чаки, који је имао велики утицај у Темерину.¹³² Наставило се саслушавање приведених комуниста из Велике Кикинде, и Темерина, а ухапшене су испитници доводили у везу са ухапшеним посланицима.

Политика је сензационално великим словима објавила да је атентатор Стејић признао да је наредбу за атентат на регента Александра добио у соби комунистичког посланичког клуба, у самој скупштини.¹³³ Ово изрежирано признање је настало у циљу оправдавања наредних корака против Комунистичке партије, која је овим признањем обележена као терористичка и антидржавна странка. Испитни судија је упутио Народној скупштини акт којим тражи да се сви комунистички посланици предају суду као сукривци у атентату. У том акту стоји да је Стејић извршио атентат по иницијативи свих комунистичких посланика, а не само по иницијативи Филиповића, Ковачевића, и Чопића.¹³⁴ Јован Несторов, члан поменуте терористичке организације из Велике Кикинде, означио је седморицу посланика као главне подстрекаче за терористичку акцију, све у циљу потврђивања кривице свих комунистичких посланика.¹³⁵

¹³¹ Политика, „Јован Боришев“, 24. јул 1921. страна 2.

¹³² Политика, „Терористе из Темерина“, 27. јул 1921. страна 2.

¹³³ Политика, „Значајно признање атентатора Стејића“, 28. јул 1921. страна 2.

¹³⁴ Политика, „Нови саучесници“, 31. јул 1921. страна 2.

¹³⁵ Политика, „Комунистички посланици организатори терора“, 2. август 1921. страна 2.

Након што су у скупштини поништили мандате комунистичким посланицима уследило је хапшење деветорице комунистичких посланика.¹³⁶ У полицији су се појавиле тврдње да су неки комунистички посланици покушали да побегну због гневног народа. Комунистички посланици су потом протерани у своја места рођења где су стављени под полицијски надзор.

Саслушан је Милош Требињац некадашњи комунистички посланик, који је одговарао на нека уопштена питања о својој политичкој делатности. Саслушан је потом и Живота Милојковић, исто бивши комунистички посланик који је говорио о својој политичкој идеологији. Нису ништа специјално чули од њега, само је рекао: „Све су то измишљотине“.¹³⁷ Испитан је још један комунистички посланик Владимир Мирић, који је изјавио да је био један од највећих противника терора. Секретар парламента В. Јањић је посетио деветорицу бивших посланика и том приликом им је одузео посланичке легитимације. Иследни судија је потом саслушао Драгомира Марјановића, Лазара, Стефановића, Ђуру Салаја и Ивана Чоловића бивше комунистичке посланике, чији су искази готово идентични са исказима Животе Милојковића.¹³⁸ Суд је потом донео решење о притвору за прву седморицу ухапшених комунистичких посланика, који су сви саслушани. Решење за другу двојицу Миху Кораћа и Симу Миљуша донето је накнадно након што су саслушани.

На основу исказа Милоша Требињца и Владимира Мирића утврђена је некако кривица и осталих чланова посланичког комунистичког клуба. Иследни судија је потом тражио од полиције да се приведу сви бивши комунистички посланици.¹³⁹

¹³⁶ Политика, „Ухапшени посланици пред судијом“, 5. август 1921. страна 2.

¹³⁷ Политика, „Комунистички посланици“, 7. август 1921. страна 2.

¹³⁸ Политика, „Саслушавање посланика“, 8. август 1921. страна 2.

¹³⁹ Политика, „Решење о притвору“, 9. август 1921. страна 2.

Код истражних органа се одједном појавио занимљиви Јозеф Фа, Мађар из Кикинде, који је признао да је био члан терористичке организације у Кикинди, али не зато што је комуниста него као мађарски шовиниста, зато што воли Мађарску изнад свега.¹⁴⁰

Наредни сведоци су наставили са компромитовањем комунистичких посланика. Ухапшени су и саслушавани поједини комунисти из Руме, који исто у својим исказима највише компромитују ухапшене посланике Николи Ковачевића и Владу Марковића. Постојала је по новим исказима и терористичка организација у Сомбору, чији су ухапшени чланови највише теретили Николу Ковачевића.¹⁴¹

Даљом истрагом је само потврђивана кривица окривљених комунистичких посланика. У исказима сведока се готово увек спомиње Никола Ковачевић као идејни творац терористичких идеја у партији. Имена осталих комунистичких посланика се у истрази једва спомињу, осим Филиповића, и Чопића који се спомињу само у исказима пар сведока на почетку истраге. Дакле комунистички посланици осим тројице поменутих су посматрани као део колектива, и њихова кривица је била у томе што су били чланови Комунистичке партије Југославије. Истражни органи су уз све пропусте и политичког притиска владајућих снага обављали тежак посао. Доказали су да је овај атентат дело организоване терористичке групе а не појединачног терора. Окривљавање свих комунистичких посланика уследило је због притиска владајућих снага, које су на тај начин добиле потребно оправдање за одузимање мандата комунистичким посланицима. Истражни органи су инсистирали на томе да су оптужене терористичке групе добијале новац из иностранства конкретно из Беча и Будимпеште, што су многи сведоци и признали, чиме је атентат добијао много шире спољне размере. После толико исцрпне истраге и после постигнутих објективних и циљаних резултата, преостало је само да се процес приведе крају и да се најзад организује судски поступак који ће потврдити резултате истраге.

¹⁴⁰ Политика, „Један великомађар“, 11. август 1921. страна 2.

¹⁴¹ Политика, „Сомборске терористе“, 18. август 1921. страна 2.

Судски процес

Тај судски процес је у јавности познат као „Видовдански процес“, који је трајао од 25. јануара 1921. до 23. фебруара 1922. године.¹⁴² Комунистима се судило на основу Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави. Тај закон је у свом првом и другом члану строго забрањивао усмену или писмену анархистичку пропаганду. Било је забрањено деловање или чланство у удружењима која су проповедала, комунизам, анархизам, и тероризам.¹⁴³ Двадесет један члан тог закона је био уперен против било какве комунистичке делатности. Тај закон је донет 2. августа, а обнародован је 3. августа у ванредном издању службених новина Краљевине СХС.¹⁴⁴

Суђење је отпочело 25. јануара 1922. године у окружном првостепеном суду. Оптужени су одговарали због атентата и због покушаја преврата у држави. Ово суђење је изазвало велику заинтересованост народних маса које су још изјутра чекале испред суда на почетак процеса. Упркос толикој заинтересованости публика није била много немирна. Оптужени Спасоје Стејић, Лајош Чаки, Јозеф Мојзеш, Никола Ковачевић, Владимир Чопић, и Филип Филиповић су први ушли у судницу.¹⁴⁵ Након што им прочитана оптужница, председник суда је прво почео да испитује главног извршиоца кривичног дела Спасоја Стејића. Стејић је прво рекао неке биграфске податке о себи, а после је описао сам ток атентата. Жалио се да су га након хапшења у полицији тукли и малтретирали, и још је рекао да су писали оно што он није изјављивао. Каже Стејић да је са целог списка оптужених једино је каже био повезан са Чакијем. Вели он да је Чакију једном приликом дао пакет бомби али да му није рекао шта је унутра, и да Чаки није могао знати. Каже да је те бомбе добио од Маринковића, али да ни сам Маринковић није знао за атентат. Изјављивао је да није имао намеру да убије регента Александра него да је он умерени терориста и да је на тај начин хтео само да протестује против постојећег режима, иако је бацио бомбу која само пуком случајношћу није експлодирала где је планирао.

¹⁴² Родољуб Чолаковић, нав. дело, 313.

¹⁴³ Коста Николић, нав. дело, 102.

¹⁴⁴ Службене новине Краљевине Срба, Хрвата, и Словенаца, „Службени део“, 3. август 1921. страна 2.

¹⁴⁵ Политика, „Суђење комунистима“, 26. јануар 1922. насловна страна.

Председник суда је погледао његове раније дате исказе у полицији и видео је да се не поклапају са овим сад, па је због тога питао Стејића да ли остаје при свом малопређашњем исказу. Стејић је поново потврдио да нико није знао за атентат да је све сам учинио. Стејић је потом говорио како су у полицији његове исказе измишљали и како нису бележили његове праве одговоре. Када су га упитали зашто је потписао такве исказе, он је одговорио да их је потписао само зато што је хтео да на суду све обелодани.¹⁴⁶

Потом су испитани Чаки и Мојзеш.. Пошто су у суду приметили да Чаки једва говори српски довели су преводиоца, па је он могао на мађарском језику да говори. Чаки је исто порицао раније дате исказе и говорио је како му је све подметнуто, и да о самом атентату ништа није знао. Потписао је исказе каже због страха од батина.¹⁴⁷ Говорио је Чаки како не познаје никог од осталих присутних оптуженика сем Чопића, кога је каже видео сам једном када је долазио у Београд неким послом. Наставио је да негира оптужбе против њега. само је признао да му је Стејић рекао да узме бомбе од Палинкаша али негира да је знао за атентат на регента Александра. Чаки је током испитивања тврдио да су његови наводни искази у полицији исписани унапред, да су му после накнадно прочитани и дати на потпис.

Током испитивања је и Мојзеш изјавио да су му иследне власти подметале исказе и признања, и да није чуо да су постојале терористичке организације. Једино је признао да је добио 20 000 круна из Мађарске али не за терористичке акције него као помоћ незапосленим радницима.¹⁴⁸

Потом су у суду испитани бивши комунистички посланици Ковачевић, Чопић, и Филиповић.

¹⁴⁶ Политика, „Суђење комунистима“, 26. јануар 1922. страна 2.

¹⁴⁷ Политика, „Суђење комунистима – Други дан: Чаки и Мојзеш-“, 27. јануар 1922. насловна страна.

¹⁴⁸ Политика, „Јозеф Мојзеш“, 27. јануар 1922. страна 2.

Ковачевић је изјавио да је Стејића упознао још у Русији док су били у добровољачком одреду. Каже да је последњи пут видео Стејића можда месец дана пред атентат.¹⁴⁹ Признао је да је познаје и Мојзеша али да нису били у пријатељском односу. Порицао је да је био на тајном састанку код Чакија два дана пре атентата, али да то не може да тврди и остале ухапшене комунистичке посланике. Додао је да познаје и Чакија као доброг радника и службеника у комунистичком дому у Новом Саду. Порицао је постојање тајних терористичких организација. Порицао је још и да је у тренутку када се одржавао поменути састанак код Чакија уопште био у Новом Саду.

Владимир Чопић је на суду порицао да познаје Стејића. На питање о поменутој седници 26. јуна у Новом Саду код Чакија рекао је да он никад није ни био у Новом Саду. Признао је да је упознао Чакија једном приликом када је долазио код њега са неким захтевима, који се односе на њихову професионалну организацију у Новом Саду.¹⁵⁰ Порицао је да било шта зна о атентату. Наставио је да негира наводе да је он један од идејних твораца идеје о атентату.

Потом је саслушан и Филип Филиповић, који је такође порицао наводе да је он умешан у атентат, и да је познавао Стејића.

Саслушани су и други комунистички посланици Живота Милојковић, Иван Чоловић, и Ђуро Салај, који нису ништа интересантно открили. Порицали су да имају било какве везе са атентатом, и наглашавали су да је главни циљ њихове партије био просвећивање маса. Још су додавали да њихова партија није партија занесењака и злочинаца него пролетерских демократа.¹⁵¹ Ђуро Салај који је оптужен да је атентатору обезбедио улазницу за улазак у Уставотворну скупштину, негирао је оптужбе и говорио је да он Стејића и не познаје

¹⁴⁹ Политика, „Суђење комунистима – Саслушање бивших комунистичких посланика: Ковачевића, Чопића, и Филиповића“, 29. јануар 1922. насловна страна.

¹⁵⁰ Политика, „Владимир Чопић“, 29. јануар 1922. страна 2.

¹⁵¹ Политика, „Суђење комунистима Иван Чоловић, Живота Милојковић, и Ђура Салај“, 3. фебруар 1922. насловна страна.

Саслушан је потом и Шимон Палинкаш, који је такође порицао раније изјаве које је потписао под присилом не знајући шта потписује. Изјавио је да је Стејић дошао код њега да покупи пакет с бомбама, али се правдао да он није знао шта је у пакету.¹⁵² До краја је инсистирао да наводно није знао да су у пакету бомбе. Жалио се и он због малтретирања у полицији.

Комунисте је на овом судском процесу поред Трише Кацлеровића и осталих адвоката бранио и Драгиша Васић, чувени правник који је после за време рата пришао четничком покрету.¹⁵³ Одбрана оптужених за саучесништво је инсистирала на томе да се политика умешала у овај процес, и да треба да се повуче граница између политике и законске примене. Одбрана је даље аргументовано тврдила да ће уколико осуде све оптужене само подићи популарност комунистичкој партији и да ће тако само потврдити њихове тврдње да нема правде у тренутном поретку.¹⁵⁴

Оптужени су наставили да поричу да је атентат дело организоване терористичке групе, и тако до самог краја процеса.

Судски процес није још дуго трајао, и успешно се приводио крају. Тако је дошао и 23. фебруар 1922. када је суд изрекао пресуду. У препуној дворани окружног суда изречене су пресуде оптуженим комунистима за дело атентата и преврата против државе. Због ограниченог броја улазница судски ходници су били препуни, тако да су се групе које су накнадно дошле морале задржати на степеницама. Било је толико људи да се једва дисало, из масе су се чуле разне прогнозе и инсинуације. Галаму из масе је прекинуо судски службеник, који је објавио да седница почиње. Оптужени су стајали на средини дворане и нестрпљиво чекали пресуду. Председник суда Прокић је прочитао пресуду у којој се каже да је суд закључио је законским доказима утврђено да се 29. јуна 1921. године извршен атентат на Њ. В. Регента Александра тако што је Спасоје Стејић са прозора Министарства грађевине бацио бомбу у циљу убиства, али у томе није успео услед узрока независних од његове воље. Стејић се оптужује и зато што је приликом напада повредио још деветоро лица.¹⁵⁵

¹⁵² Политика, „Шимон Палинкаш“, 3. фебруар 1922. страна 2.

¹⁵³ Dragan Marković i Ljubiša Ristović nav. delo, 425.

¹⁵⁴ Политика, „Реч г. Павла Тодоровића“, 11 фебруар 1922. насловна страна.

¹⁵⁵ Политика, „Осуда комуниста“, 24. фебруар 1922. насловна страна.

Суд је констатовао да је доказано да је Стејић непосредни извршилац атентата, а Лајош Чаки је означен као главни саучесник.

Суд је даље утврдио да истрага није пружила довољно доказа да су у атентату учествовали и Јозеф Мојзеш, Никола Ковачевић, Филип Филиповић, Владимир Мирић, Милош Требињац, Колачек, Илија Лазаревић, Андрија Валент, Јован Нешић, Јован Вимислици, и Ђорђе Станковић, који су оптужени да су у атентату учествовали као саучесници.¹⁵⁶ За оптужене комунистичке посланике суд је само прихватио да је доказано да су криви зато што су путем пропаганде активно радили на остваривању оног програма комунистичке партије који је донесен на конгресу у Вуковару, и у којем се пропагира револуција. Суд је утврдио да тај програм пропагира насиље и револуцију као крајње средство за остваривање циљева комунистичке партије. Суд је потом утврдио да су оптужени Шимон Палинкаш и Сава Николић криви као саучесници у атентату, али да постоје извесне олакшавајуће околности у односу на друге саучеснике.

Стејић је овом пресудом осуђен на смрт, али му је касније казна преиначена у двадесет година робије у тешком окову.¹⁵⁷ Лајош Чаки је осуђен на двадесет година робије у лакој окову. Бивши комунистички посланици и Шимон Палинкаш су осуђени на две године затвора, а оптужени Сава Николић је осуђен на четири године затвора.¹⁵⁸ Сви остали су ослобођени као невини. Осуђенима су у казни урачунали и време које су провели у притвору. Осуђени су такође морали да плате судске таксе. Спасоје Стејић је још осуђен да плати приватним тужиоцима, који су рањени од његове бомбе. Морао је да плати по десет хиљада свакоме за претрпљене болове и лечење и по две хиљаде свакоме на име осталих трошкова.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Исто, насловна страна.

¹⁵⁷ Dragan Marković i Ljubiša Ristović, nav. delo, 134.

¹⁵⁸ Политика, „Осуда комуниста“, 24. фебруар 1922. страна 2.

¹⁵⁹ Исто, страна 2.

Суд је дакле изаве оптужених у којима они негирају све оне исказе које су потписали у току истраге прихватио као веродостојне. Што се тиче илегалног састанка 26. јуна 1921. године, суд је констатовао да се тако важна одлука не би доносила у Новом Саду него у Београду.¹⁶⁰ Суд је утврдио да атентат није дело организоване групе него појединачни акт. Може се закључити да је овај суд упркос притисцима показао велику дозу независности. Поштован је доследно законски поступак, оптужени су имали правне браниоце и суд није узео изјаве из истраге као доказ. Суд је ипак исказивао извесну дозу демократичности и благонаклоности, што се може потврдити чињеницама да је поштована законска процедура и да је исти тај суд упркос појединим доказима изрекао релативно блаже казне.

Атентат на Милорада Драшковића

Алија Алијагић је 21. јула 1921. године у Делницама пуцао на Милорада Драшковића док је седео на клупи у парку, и притом га усмртивши. Алијагић је атентат извршио у име своје терористичке организације Црвена правда. Три недеље пре атентата на Милорада Драшковић покушан је атентат на регента Александра, и може се закључити да су ти атентати повезани. Алијагић је како кажу у Политици у име своје странке пуцао у Милорада Драшковића. Оба атентата су резултат истог револуционарног таласа, који је настао због револуционарног програма КПЈ услед незадовољства због Обзнане. Истрага се није дуго развукла као код претходног атентата, а и судски поступак је релативно брзо био готов. Атентат је привукао пажњу јавности, али је штампа у много већој мери писала о атентату на регента Александра иако током тог атентата није нико погинуо. Други извор о атентату на Милорада Драшковића су мемоари Родољуба Чолаковића, из којих се види да је штампа износила веродостојне податке који су потврђивани и у самим мемоарима.

¹⁶⁰ Коста Николић, нав. дело, 104.

Милорад Драшковић пре Обзнане

Драшковић је рођен 1873. године у рудничком селу Полому и васпитан је у патријархалном духу. Шумадијска патријархална средина га је изнедрила. У Политици је описан као вредан, трезвен и енергичан. Врло рано је ушао у политички живот. За посланика је први пут изабран као квалификовани у свом рудничком округу, и остао је све до смрти члан парламента. Био је министар пољопривреде од августа 1905. до априла 1906. године.¹⁶¹ Као министар пољопривреде радио је на доношењу законских реформи уз помоћ којих би се земљорадници обезбедили од града, поплава, суша и других временских непогода.¹⁶² Ове законске реформе нису заживеле, али су представљале важан путоказ за даље реформе. Драшковић је на државу гледао као на задругу, и која може да живи само ако у њој има реда и рада. Приликом повлачења преко Албаније показао је велику одважност. Милорад Драшковић је у најтежим тренуцима током повлачења преко Албаније обављао и дужност министра војске.¹⁶³ Драшковић се доста истакао око збрињавања ратних избеглица. Драшковић је други пут ушао у владу тек 1915. године као министар грађевине у влади Николе Пашића. Због одбијања регента да помилује осуђенике на смрт у Солунском процесу Драшковић је поднео оставку на функцију у влади. Драшковић је сматрао да је процес намештен и да су оптужбе против официра лажне.¹⁶⁴ По ослобођењу постао је министар саобраћаја. На крају је добио портфељ министра унутрашњих дела. Може се закључити да Милорад Драшковић као иницијатор многих социјалних мера није заслужио да буде обележен као капиталиста и заштитник интереса капиталистичке класе како је Родољуб Чолаковић описивао.

¹⁶¹ Политика, „Милорад Драшковић“, 22. јул 1921. насловна страна.

¹⁶² Милан Ђ. Милојевић, *Милорад Драшковић као државотворни посленик*, Београд 1922. 7.

¹⁶³ Мира Радојевић, *Милорад Драшковић у Првом светском рату*, у *Наша прошлост*, уредници Драган Драшковић и Радомир Ристић (Краљево: Народни музеј Краљево и Историјски архив Краљево, 2010. година), 15.

¹⁶⁴ Исто, 21.

Оснивање Црвене правде и прве акције

Најважнији моменат који је покренуо ову организацију је познанство Родољуба Чолаковића са Рудолфом Херцигоњом. Као познати национални револуционар Херцигоња се истакао још периоду Аустро-Угарске када је као учесник у атентату на бана Скерлица завршио у познатом затвору Лепоглава, након чега је у књизи *Лепоглавски вампир* описао тај период тамновања.¹⁶⁵ Одмах после рата постао је један од истакнутијих комуниста. Чолаковић и Херцигоња су се упознали у Брестовцу код Загреба, где је Херцигоња био запослен као службеник у санаторију. У том санаторију је била вереница Родољуба Чолаковића, која га је упознала са Херцигоњом и са још неким комунистима.

Комунистичка партија се тада суочавала са великим проблемима. Обзнана је разбила само јединство Комунистичке партије Југославије, било је јако тешко адекватно одговорити на Обзнану. Прва струја је сматрала да се против Обзнане треба борити кроз парламент. Махом млађи чланови партије окупљени око Савеза комунистичке омладине Југославије (СКОЈ) припадали су другој екстремнијој струју, сматрали су да на Обзнану треба одговорити радикално, односно индивидуалним црвеним терором и атентатима на истакнуте политичке фигуре. Све је то Рудолф Херцигоња објашњавао Чолаковићу почетком фебруара 1921. године у Загребу, када су одлучили да оснују илегалну терористичку организацију Црвену правду.¹⁶⁶ Херцигоња је потом закључио да је прва струја преовлађујућа у партији, иако и друга екстремнија струја има доста присталица. Чолаковић је одмах позвао своје најближе пријатеље Димитрија Лопандића, и Николу Петровића у организацију. Лопандић се одмах сложио са политиком индивидуалног терора, Петровић се премишљао али је на крају и он приступио организацији. Тако је створена организација за коју званично не зна партијско вођство, али за који знају и коју одобравају неки од истакнутијих људи Комунистичке партије. Херцигоња је сам саставио програм организације који је носио наслов „Манифест револуционарне организације Црвена правда“.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Родољуб Чолаковић, нав. дело, 146.

¹⁶⁶ Исто, 163.

¹⁶⁷ Исто, 168.

У уводу манифеста се говорило о светској ситуацији која се карактерише као непосредно револуционарна, о настојањима империјализма да силом и обманом спречи пролетерску револуцију која је већ победила у Русији и шири се по целом свету. Потом се говори о ситуацији у Краљевини СХС, описује се насиље буржоазије над радничком класом које је како се каже достигло врхунац у забрани Комунистичке партије Југославије и синдиката. Даље се говори како су чврсто решили да на терор буржоазије одговоре својим црвеним терором. Даље се каже да оснивају своју револуционарну организацију која ће оружјем присилити буржоазију да повуче Обзнану, и да поново дозволи рад Комунистичкој партији. Позивају с потом југословенски револуционари да се наоружају како би организовали атентате на познате истакнуте непријатеље радничке класе. Испод текста стајао је потпис: Извршни комитет Црвене правде.¹⁶⁸ У том комитету вероватно није било никог осим Херцигоње. Чолаковић и Лопандић су се одмах сложили са текстом манифеста, а Петровић се није одмах сложио.

Са организацијом су се потом повезали Јанко Мишић и Златко Шнајдер, познати скојевци. Чолаковић је увукао у организацију своје другове и земљаке из Бијељине Стеву Ивановића и Алију Алијагића, који су се одмах сложили са политиком индивидуалног терора. Тако се створила бијељинска група Црвене правде, у којој су били Родољуб Чолаковић, Алија Алијагић, Димитрије Лопандић, Никола Петровић, и Стево Ивновић.¹⁶⁹ Иступање из организације сматрало се издајом, као што се сматрало издајом и неизвршавање одлука.

Јанко Мишић је заједно са Златком Шнајдером који је боравио у његовом стану радио на прављењу јаких експлозива којим би се усмртио Милорад Драшковић. Почетком маја су их ухапсили, знајући да нешто муте. Вероватно су посумњали на њих зато што је Шнајдер већ тада у Загребу био познат као комуниста, и као такав је био регистрован у полицији, и сигурно је био праћен.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Исто, 169.

¹⁶⁹ Исто, 179.

¹⁷⁰ Slobodan Petrović, *Sedam sekretara SKOJ-a*, , Beograd 1979. 52.

Приликом претреса Мишићевог стана нађена два револвера и две бомбе.¹⁷¹ Пронађена је још и паклена машина којом су намеравали да изврше атентат.¹⁷² На саслушању су признали да су намеравали да изврше атентат на Милорада Драшковића. Чолаковић се тада плашио да њих двојица на суду не открију њега и целу бијељинску групу, али су они на суду теретили само себе. На крају их је суд поред свих тих доказа пустио на слободу.

Друга акција Црвене правде везује се за покушај атентата на Милорада Драшковића испред Коларца у Београду. У ноћи између 3. и 4. маја је испред Коларца покушан атентат на Милорада Драшковића, али је атентатор побегао.¹⁷³ Поједини кругови су говорили да је Драшковић тај атентат измислио али је потврђено да нису били у праву. Родољуб Чолаковић је потврдио у својим мемоарима да је Никола Петровић хтео испред Коларца да убије Драшковића, али пуком случајношћу није успео зато што је пиштољ заказао. Драшковићу је и сам регент Александар честитао на срећном спасењу. Истрага је једино успела да сазна како је текао сам ток атентата од само Драшковића, али починиоца нису успели да ухвате у први мах. Након што је напустио дворану и након што се поздравио са пријатељима на Драшковића је Петровић уперио пиштољ који је окинуо. Драшковић је узвикнуо : " Овај хоће да пуца", и атентатор је врло брзо побегао.¹⁷⁴ Влада је дошла до информација да су комунисти у Загребу и Софији донели одлуку да отпочну у Београду са серијом атентата. Планирано је да се крене прво са атентатима на Милорада Драшковића и на Николу Пашића.

Може се закључити да је атентат у Делницама последица пропуста полицијских органа, који нису спречили убиство иако су имали раније назнаке да се атентат припрема.

¹⁷¹ Политика, „Загребачке комунисте“, 27. мај 1921. страна 3.

¹⁷² Родољуб Чолаковић, нав. дело, 185.

¹⁷³ Политика, „Милорад Драшковић“, 22. јул 1921. насловна страна.

¹⁷⁴ Политика, „Покушај атентата на г. Драшковића“, 5. мај 1921. страна 2.

Прве вести о току атентата

Власт је након неуспелог атентата испред Коларца схватила да је Драшковић у животној опасности, па су због тога били одређени људи да га прате и чувају. Драшковић се није много обзирао на опасност и изјавио је: „Не бојим се за оно што чиним, па сад шта ми буде“. ¹⁷⁵

Потребно је нагласити да се Драшковић пар дана пред атентат повукао из политике због болести. Драшковић је још месецима раније изјављивао да намерава да напусти министарски положај због грудне болести која га је све више мучила. Морао је да оде на лечење упркос молбама својих колега из владе, који су желели да он остане и даље влади. Лекари су му саветовали да оде у планински крај где је ваздух чист. Изабрао је Делнице и тамо отишао са женом и децом, не слутећи да иде у смрт. Драшковић је дошао у Делнице 13. јула 1921. године, и тада се осећао слабо и уморно. Делнице су му се веома допале и одмах првих дана је изјавио да се одлично осећа тамо. Скоро сваког наредног дана је до десет часова време проводио у парку играјући се са децом. ¹⁷⁶ Драшковића су мештани су га описивали као веома љубазног човека, који се врло радо упуштао у разговор са њима.

Чим су чули представници Црвене правде да Драшковић долази у Делнице убрзали су припреме за атентат, јер су знали да не смеју такву прилику да пропусте. ¹⁷⁷ Драшковић је за њих био непријатељ број један, творац Обзнане и симбол старог поретка. Лопандић и Чолаковић су се одмах састали са Херцигоњом у једној шуми недалеко од Брестовца. На том састанку су му рекли да један од њих треба одмах да пође у Делнице и убије Драшковића. Херцигоња је рекао да је згодна прилика и да је личност добро изабрана, али да сада није прави тренутак за атентат.

¹⁷⁵ Политика, „Како је атентатор ухваћен“, 23. јул 1921. насловна страна.

¹⁷⁶ Правда, „Нове појединости о атентату“, 24. јул 1921. насловна страна.

¹⁷⁷ Родољуб Чолаковић, нав. дело, 208.

Организације Црвена правда је бројала своје последње дане, зато што су у пракси почели да спроводе оно што су проповедали на многим тајним састанцима. Херцигоња се правдао даље да није време за атентат и да треба прво организација да се прошири. Тада се Чолаковић први пут сукобио са Херцигоњом, и почео је тада сумња у његову искреност. Чолаковић је сматрао да Херцигоња као познати револуционар усмерава њихову акцију у договору са врхом партије.¹⁷⁸ Чолаковић тада није могао знати да је партијски врх био нејединствен и да нису сви били за тероризам. Састанак се на крају завршио иако се нису усагласили око коначне одлуке. На другом састанку су му поново тражили сагласност за атентат, и рекли му да ће атентат извршити и без његовог одобрења, и да у његова оправдања не верују. Херцигоња им је збуњено одговорио да треба да се договори са још неким људима. Херцигоња је сматрао да су пребрзо почели са атентатима, и да је је развитак ситуације омео даље ширење њихове организације.¹⁷⁹ Договорили су се да им Херцигоња коначну одлуку саопшти на идућем састанку након што се консултује са још неким комунистима. Сматрали су да је Херцигоња основао Црвену правду само како би дизао прашину.

Након што су Чолаковић и Лопандић отишли на трећи састанак раније него што су се договорили срели су сасвим случајно посланика Животу Милојковића, који је завршавао састанак са Херцигоњом. Херцигоња није хтео да они сазнају са се он састајао са Животом Милојковићем.¹⁸⁰ Чолаковић је касније док је био на робији од Моше Пијаде сазнао да је руководство КПЈ настојало да спречи нови атентат на Драшковића.¹⁸¹ Партија је у овом периоду била у расулу, и владало је велико нејединство међу члановима. Изгубила се контрола и код омладине су се појавиле неке терористичке тенденције које су поједини руководиоци хтели сузбити због могућих последица.

¹⁷⁸ Исто, 209.

¹⁷⁹ Исто, 210.

¹⁸⁰ Исто, 211.

¹⁸¹ Исто, 214.

У Загреб је послат Живота Милојковић како би упозорио људе какве последице по партију би имао још један атентат.¹⁸² Херцигоња је рекао Милојковићу да су се његови омладинци отели контроли и да он неће урадити ништа по том питању, а притом му није рекао да их је он сам наводио на пут тероризма. Тај трећи састанак Чолаковића и Лопандића са Херцигоњом, завршио се тако што је Лопандић од Херцигоње добио револвер замотан у новинама.¹⁸³ Занимљиво је да Алијагић није присуствовао овим састанцима, и да му нису још увек саопштавали све што су на састанцима причали.

Отишли су наредног дана опет само Лопандић и Чолаковић на последњи састанак са Херцигоњом. Он им је рекао да је за то да се изврши атентат на Милорада Драшковића, али да се атентатору организује бекство или да атентатор после атентата изврши самоубиство јер каже Херцигоња да је штета да сви страдају.¹⁸⁴ Овим гестом Херцигоња је хтео очигледно највише себе да заштити. Он као главни иницијатор атентата био је спреман да жртвује друге, али је себе хтео да поштеди. Чолаковић је одговорио Херцигоњи да је њихова организација слаба и да не могу да организују бекство атентатору, а да је изричито против самоубиства. Сматрао је да атентатор треба да оде на суд и да судницу искористи као трибину где може пропагирати комунистичке идеје и где може говорити против Обзнане. Лопандић је потом у шали изјавио да Херцигоња треба да изврши атентат, што је овај наравно одбио. Херцигоња и даље упорно захтевао да атентатор изврши самоубиство што је Чолаковића и Лопандића веома наљутило. На крају су се растали љути и огорчени једни на друге. Херцигоња им је на крају хладнокрвно рекао да се више не познају. Потом су Чолаковић и Лопандић срели случајно и Симу Миљуша, истакнутог комунистичког посланика који је ишао на састанак са Херцигоњом.¹⁸⁵ Може се на наслутити на основу ових састанака да је врх Комунистичке партије ипак знао да се спрема атентат.

Сада када је све било решено Лопандић и Чолаковић су коначно отишли код Алијагића да му саопште резултате састанака са Херцигоњом.

¹⁸² Исто, 215.

¹⁸³ Исто, 211.

¹⁸⁴ Исто, 212.

¹⁸⁵ Исто, 214.

Закључили су да Црвена правда више не постоји, и да су њих тројица остављени сами. Сложили су да морају наставити до краја иако их је Херцигоња напустио. Чолаковић је тврдио да се тада Алијагић сам пријавио да изврши атентат.¹⁸⁶ Чолаковић је вероватно хтео да створи идиличну слику о Алијагићу као човеку који је био спреман на жртву, а и врло вероватно да је хтео и себе да заштити пошто су постојале индиције да је он сам наговарао Алијагића на атентат. Чолаковић је први дошао на идеју да Алијагић не треба одмах да оде у Делнице, него да прво одседне у Локвама, у суседном месту како га не би легитимисали. Предложио је даље да Алији да не бежи него да пусти да га ухапсе и да изјави да је атентат извршио у договору с њима двојицом.¹⁸⁷ Договорили су се да у полицији не спомињу Црвену правду. Алијагић је наводно изјавио да је штета да сва тројица одговарају пред судом. На крају су се срдечно растали тог 17. јула три дана пред атентат. Чолаковић му је том приликом дао 300 динара за путне трошкове.¹⁸⁸

У Локве је дошао 18. јула и одсео је у локалној кафани, где је боравио све до 20. јула. Наредна три дана је одлазио у Делнице како би проверио терен где се Драшковић креће. Првог дана је обилазио гостионице, и јео је и пио. Сам Алијагић тврди да је другог дана видео Драшковића да у парку седи између своје деце, па због тога није хтео да запуца. Трећег дана око десет часова ујутру Алијагић је упуцао Драшковића док је седео на клупи у парку са три метка из револвера.¹⁸⁹ Међутим поједини сведоци су касније тврдили да су чули само два пукња. Кренуо је потом да бежи али га је детектив који је чувао Драшковића Иван Тимотијевић врло брзо ухватио. Драшковићев син Радоје је изјавио да се све одиграло врло брзо и да је било немогуће спречити атентатора у његовој намери. Током бежања Алијагић је покушао да запуца на детектива али му је пиштољ заказао. Плашећи се да атентатор не побегне детектив га је благо ранио.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Исто, 216.

¹⁸⁷ Исто, 217.

¹⁸⁸ Политика, „Милорад Драшковић“, 22. јул 1921. насловна страна.

¹⁸⁹ Политика, „Драшковић убијен“, 21. јул 1921. страна 3.

¹⁹⁰ Политика, „Милорад Драшковић“, 22. јул 1921. насловна страна.

Потом су дошли и жандарми заједно са неким грађанима на лицу места. Видевши да му нема излаза атентатор је спустио пиштољ и сам се предао.

Поједини очевици су изјавили да је Алијагић пуцао на Драшковића баш у тренутку док је седео на клупи са сином Радојем и ћерком Бојаном.¹⁹¹ Сам Алијагић је на суду порекао да је пуцао на Драшковића док је седео на клупи са децом. Ови очевици допринели су да се склопи потпунија слика о току атентата. Изјавили су још да је Драшковић након смртог рањавања појурио за атентатором вичући: „Хватајте га“. Но ипак је врло брзо после тога пао мртав сав обливен крвљу.¹⁹²

Алијагићу је пришао и министар Светозар Прибићевић који се нашао тамо након атентата и рекао му у лице да га чекају вешала а Алија му је одговорио да је урадио своје и да му је савест мирна.¹⁹³

Прве реакције након атентата

Сва загребачка штампа је осуђивала атентат. Готово сви листови су писали о Драшковићевим заслугама за народ. У Загребу су извршена многа хапшења. Загребачка националистичка омладина је заједно са грађанством организовала манифестације против комуниста. У поворци су се чули узвици: „Доле убојице! Доле комунисти! Слава Драшковићу!“.¹⁹⁴ Сарајевски листови су објављивали ванредна издања и на згради земаљске владе истакнуте су црне заставе. У Сплиту је националистичка омладина такође организовала демонстрације против комуниста. Сплитски комунисти су поворку гађали каменицама и добацивали: „Живео комунизам, и доле буржоазија“.¹⁹⁵ Вест о убиству Милорада Драшковића изазвала је у политичким круговима бес, који је усмеравао ка Комунистичкој партији Југославије. Обавештен о смрти Милорада Драшковића министарски савет је одмах заказао седницу која је одржана увече око седам часова.

¹⁹¹ Политика, „Последње Драшковићеве речи“, 24. јул 1921. насловна страна.

¹⁹² Исто, насловна страна.

¹⁹³ Родољуб Чолаковић, нав. дело, 230.

¹⁹⁴ Политика, „Жалост у Загребу“, 22. јул 1921. страна 2.

¹⁹⁵ Политика, „Безумље сплитских комуниста“, 22. јул 1921. страна 2.

Претресали су на седници тренутну ситуацију и говорили су мерама које планирају предузети против болшевизма. Никакву коначну одлуку нису донели, она ће се донети пар дана након погребa. Потом су одлучивали како да организују сахрану убијеном Драшковићу. Влада је донела одлуку да се Милорад Драшковић пренесе у Београд и да се сахрани о државном трошку са свим војним почастима.¹⁹⁶ Одлучено је да у име владе министар финансија Коста Кумануди одржи на погребу говор. Министар унутрашњих дела Светозар Прибићевић, који тренутно није био у Београду позван је да се врати. Позвани су сви министри да дођу хитно у Београд. Одмах након погребa планирана је седница владе на којој се планира доношење мера против комуниста. Возом су посмртни остаци Милорада Драшковића пренети у Београд. Око посмртних остатака док су још нису возом пренети у Београд окупили су се државници и други грађани. У Делнице је дошао министар унутрашњих дела Светозар Прибићевић заједно са председником Законодавне скупштине др Иваном Рибаром. Прибићевић је први одржао говор, у којем је истакао заслуге Драшковића за народ и државу. После његовог говора присутни су узвикнули: „Слава Драшковићу“.¹⁹⁷ После Прибићевића је говор одржао и др Рибар у којем је такође истакао заслуге убијеног Драшковића. На крају су сви присутни заплакали и испратили воз који је са посмртним остацима кренуо за Београд. Знало се да ће на сахрану доћи велики број грађана и сељака. За организовање погребa био је одређен одбор у који су ушли многи министри и војна лица. Одбор је одлучио да у знак жалости на један дан затворе државне канцеларије. Као говорници су се пријавили поред осталих и Љуба Давидовић у име демократске странке, Коста Кумануди у име владе, и Миодраг Стефановић у име инвалида, а у име православне цркве митрополит зворничко-тузлански Иларион.¹⁹⁸

Представници власти из Делница су одмах након атентата изјавили саучешће госпођи Драшковић., и изразили су жалост зато што ће њихово место бити обележено као место убиства великог државника¹⁹⁹. Студенти загребачког универзитета су знак жалости обуставили градњу ђачког дома за један сат и то од пет до шест после подне.

¹⁹⁶ Политика, „Ситуација“, 22. јул 1921. страна 2.

¹⁹⁷ Правда, „Народна жалост и огорчење“, 23. јул 1921. насловна страна.

¹⁹⁸ Исто, насловна страна.

¹⁹⁹ Политика, „Делнице“, 23. јул 1921. насловна страна.

По наредби из Загреба у Бијељини је одмах поведена истрага. Ухапшено је одмах десетак Алијагићевих другова који су комунисти. Међу њима је био и Николић председник бијељинске комунистичке организације, и нека Гизела пријатељица Родољуба Чолаковића.²⁰⁰

Вест о убиству министра Драшковића је одјекнула великом брзином. Јавно мњење је расправљало о узроцима и последицама тог злочина. У штампи су повезивали овај атентат са Видовданским атентатом на регента Александра. Сам по себи наметао се закључак да је и овај атентат дело једне шире комунистичке завере. Питали су се у штампи где ће атентати стати и ко је сада на реду! Његово убиство је само потврђивало оправданост Обзнане. Критиковали су Стојана Протића који је био против Обзнане и даљих мера против комуниста. Критикује власт, која није озбиљно схватила опасност од комуниста, и траже се озбиљније мере против комуниста. Представници свих корпорација су у Београду одржали своју седницу у сали општинског одбора на којој је решено да се грађанству Београда упуту један проглас. У прогласу су позивали грађане да буду достојанствени и да не чине ништа што би могло да помуту сахрану великог државника.²⁰¹ Траже да се створи јединствени блок против свих елемената који су против реда и мира у држави. Позвали су још и грађане да у што већем броју дођу на погреб. У Нишу је вест о атентату изазвала велико жаљење и огорчење против починиоца. У Крушевцу се у знак жалости нису чуле песме, и биоскопи су престали да раде. Телеграми Правди из Шумадије су такође изражавали велико жаљење и огорченост. Одржавани су многи зборови на којима је тражено да се грађанима дозволи ношење оружја. Тражила се заштита државе и државних првака. Сви листови из Љубљане су оштро осуђивали атентат који је како кажу извршио комунистички фанатик. Ти листови су наглашавали заслуге Милорада Драшковића за уједињење и стварање Краљевине СХС. У Сарајеву је 22. јула одржан протестни митинг свих грађана без обзира на верску припадност против терористичке акције комуниста. На том митингу су говорници жестоко осудили атентате.²⁰²

²⁰⁰ Политика, „Хатишења у Бјељини“, 22. јул 1921. страна 2.

²⁰¹ Правда, „Народна жалост и огорчење“, 23. јул 1921. насловна страна.

²⁰² Политика, „Сарајево против комуниста“, 24. јул 1921. насловна страна.

Одбор је упутио грађанима и грађанкама Београда позив на митинг против комуниста. У позиву наглашавају да је држава у опасности да је убиство министра Драшковића последња опомена.

Када је стигао воз са Драшковићевим посмртним остацима велико и број грађана се налазио на станици. Драшковићу је тако организован величанствен спровод са свим војним и државничким почастима. Вест да је Драшковић убијен одјекнула је целом земљом. Један од говорника на сахрани је изјавио да метцима од којих је пао Милорад Драшковић гађан овај народ у срце. Београд је достојанствено испратио Милорада Драшковића. Све кафане и радње су тог дана затворене. У име владе говорио је Коста Кумануди који је у свом говору истакао огромне заслуге Милорада Драшковића за државу и народ. Посебно је истакао Драшковић сматрао да су држава и народ једно те исто. Рекао је: „У нашој историји Драшковићево име биће записано као име спасиоца отаџбине који је и свој живот жртвовао за народ“.²⁰³ Већ тада се полако припремао Закон о заштити државе. Посебан одбор завршио је израду тог закона по узору на већ донесене законе у Швајцарској, и у Сједињеним Америчким Државама.

Митинг се одржавао на Теразијама. Инвалиди су дошли на митинг уз песму: „Бој се бије, бије застава се вије за слободу Србије“. Митинг је отворен тек око пет часова. На митингу су се чули повици: „Доле убице! Дајете нам преки суд! Живела Обзнана!“.²⁰⁴ На крају митинга донета је резолуција у пет тачака. Грађани су тим тачкама изражавали огорчење према виновницима атентата. Грађани су још оба атентата повезивали и сматрали су да је то завера против државе. Позвали су државу да донесе мере против антидржавних елемената. Решавају да оснују народну одбрану која ће се борити против тих антидржавних елемената. Митинг се на крају мирно завршио и учесници су се разишли.

Левичарски кругови су се након атентата држали доста резервисано.

²⁰³ Политика, „У Саборној цркви“, 25. јул 1921. насловна страна.

²⁰⁴ Политика, „Народна одбрана“, 25. јул 1921. страна 2.

Ток истраге

На првом саслушању Алијагић је изјавио да је рођен 1895. године у Бијељини и да је по занимању столарски помоћник. Изјавио је да је дошао у Локве с намером да убије министра Милорада Драшковића и да га је на то наговорио његов земљак . Алијагић је дошао у Загреб још 4. јула и становао је прво на периферији Загреба. Изјавио је да је да је у Загреб дошао искључиво због посла.²⁰⁵ У Загребу је срео земљака Родољуба Чолаковића којем се пожалио да не може да нађе посао, а он му је на то одговорио да је за то крива Обзнана заједно са министром Драшковићем, па му је због тога рекао да треба да га убије, а он ће му обезбедити оружје и путни трошак.

Чим је Алијагић изјавио да га је Чолаковић наговорио на атентат загребачка полиција је почела да га тражи. Чолаковић је ухапшен у свом стану. Доведен је у полицију где га је саслушао шеф загребачке полиције Шабан.²⁰⁶ Чолаковић је прво стандардно рекао биографске податке о себи, да је родом из Бијељине, да има 21. годину и да је био студент. Служио је војску у Печују, одакле је пуштен како би наставио школовање. Чолаковић је на саслушању говорио како је и на који начин пришао комунистима. Чолаковић је лутао од школе до школе. Продавао је очево имање како би се школовао, а није претерано био успешан. Борио се за радничка права, иако се он сам понашао као бахати буржујски син, који није могао да пронађе адекватно образовање. Покушао је ванредно да студира на Филозофском факултету у Београду, али је после пет месеци напустио Београд, зато што му нису одговарали стамбени услови у малој, влажној и мрачној соби у којој није живео сам.²⁰⁷ Док је боравио у Београду Чолаковић је упознао многе истакнуте комунисте. Из Београда се вратио у Бијељину. Из Бијељине је после недељу дана преко Беча отишао у Праг где је покушао да упише Експортну академију. Врло брзо је потрошио новац, па је из Прага отишао у Загреб где је уписао Вишу трговачку школу.

²⁰⁵ Политика, „Прво саслушање атентатора“, 22. јул 1921. насловна страна.

²⁰⁶ Политика, „Хапшење Чолаковића“, 22. јул 1921. насловна страна.

²⁰⁷ Родољуб Чолаковић, нав. дело, 118.

У априлу 1920. године је био у Бијељини где се састао са Алијом Алијагићем. Почетком маја се вратио у Загреб, где је остао све до јуна када се разболео и отишао на острво Хвар ради лечења. Признао је да је да се пар дана пре атентата састао са Алијагићем и да му је дао 300 динара али на зајам, и да му наводно није било јасно шта је Алијагић даље радио. Чолаковић је дакле на првим саслушањима све порицао да је помагао Алијагићу материјално или морално, иако се раније договорио са Алијагићем и Лопандићем да одмах све признају. Веродостојност ове изјаве потврђују новинари, којима је шеф полиције Шабан дозволио да присуствују саслушању, а и сам Чолаковић је у свом делу то потврдио. Када га је Шабан упитао да ли је он дао Алијагићу паре за пут и револвер, он му је гледајући га право у очи и не трепнувши рекао да то није истина.²⁰⁸ Жалио се и на затворске услове, на које није навикао зато што је први пут завршио у затвору. На даљем саслушању је наставио да пориче било какву умешаност у атентат. Говорио је да је комуниста по убеђењу али да није било члан партије. Каже да га у полицији нису тукли, нити су му претили.²⁰⁹ Шабан је како сам каже у свом делу био пристојан, само је имао подругљиве упадице очигледно не верујући му ништа.

На новом саслушању Алијагић је повукао ранији исказ и изјавио је да уопште не познаје Родољуба Чолаковића. Но када су му прочитани искази Чолаковића он се збунио и занемео.²¹⁰

Појавиле су се погрешне тврдње да је ухваћен атентатор који је 3. маја код Коларца покушао да убије Драшковића. Сматрали су да је атентат хтео да изврши комуниста Галовић који је ухваћен у једној болници у Љубљани где се лечио.²¹¹ Сазнало се даљом истрагом да то није био Галовић него Никола Петровић, члан Црвене правде.

²⁰⁸ Исто, 222.

²⁰⁹ Исто, 223.

²¹⁰ Политика, „Алијагић и Чолаковић“, 23. јул 1921. страна 2.

²¹¹ Политика, „Атентатор од 3. маја“, 24. јул 1921. насловна страна.

Даљом истрагом откривена је шира позадина атентата. Родољуб Чолаковић је изјавио код истражног судије да је одмах након Обзване било одлучено да се предузме појединачна акција, односно да се изврши низ атентата на све угледније политичке личности, поготово на оне личности које су подржавале политику Милорада Драшковића. Ову изјави су потврдили и остали ухапшени актери овог атентата.

Ухапшен је и из Бијељине доведен Димитрије Лопандић, саучесник у овом атентату. У почетку је све порицао али је на крају признао да су он , Алијагић, Чолаковић, и још једно лице које је побегло из Загреба на дан самог атентата склопили заверу за дело које је извршио Алијагић. У папирима који су пронађени код Алијагића видело се да су планирани још неки атентати на др Ивана Рибара, Светозара Прибићевића, и генерала Хацића.²¹²

Истрагом је утврђено да је главни кривац за атентат Рудолф Херцигоња, који је 16. јула нестао из Загреба.²¹³ Утврдили су да је Херцигоња у име загребачке терористичке организације припремао оба атентата на Драшковића, први испред Коларца у Београду, и другу у Делницама. Чолаковић је одмах упитан од стране Шабана да ли познаје Херцигоњу. Испричао му је како је упознао Херцигоњу док је био у Брестовцу и како га је пар пута видео у Загребу. Потом је признао да је Херцигоња више пута ноћивао код њега. Чолаковић је потом рекао да су углавном њих двојица разговарали о политици. Чолаковић је у први мах познанство са Херцигоњом представљао као нешто безазлено и небитно, али је Шабан одмах приметио да ту име нечега.²¹⁴ Након што је истрага са сигурношћу потврдила да је Рудолф Херцигоња главни кривац за атентат на Милорада Драшковића Министарство унутрашњих је расписало одмах потерницу за њим, и у потерници је понуђена награда од 10 000 динара за оног ко га ухвати или прокаже властима. Рудолф Херцигоња је био веома познат у комунистичким круговима. У потерници се каже да је последњи пут виђен 22. јула 1921. године у околини Загреба, после му се губи сваки траг.²¹⁵

²¹² Политика, „Лопандић признаје“, 26. јул 1921. страна 2.

²¹³ Политика, „Истрага у Загребу“, 27. јул 1921. страна 2.

²¹⁴ Родољуб Чолаковић, нав. дело, 223.

²¹⁵ Политика, „Потера за Херцигоњом“, 28. јул 1921. страна 2.

Чолаковић је знао да ће кад тад ухапсити и Ивановића и Петровића са којима су имали несугласица. Дуго је размишљао како да их обавести о њиховом заједничком договору. У затвору су и даље били Златко Шнајдер и Јанко Мишић, који су упозоравали Чолаковића да се чува затворских шпијуна. Посебно су га упозоравали на Франетовића, професионалног фалсификатора, којег је државни тужилац користио као шпијуна. У ту сврху је Франетовић смештен заједно са Чолаковићем у ћелију, али није ништа извукао од њега.²¹⁶

Прво су ухапсили Стеву Ивановића, па су потом на основу његовог признања ухапсили још и Николу Петровића. У Сремској Митровици је 29. јула коначно ухапшен и Никола Петровић, студент и члан организације у Бијељини. Сprovedен је прво у Бијељину, а на крају и у Загреб. Одмах на првом саслушању је почео да признаје своју кривицу.²¹⁷ Потом је Петровић потврдио исказе Ивановића, и на основу његовог исказа ухапшен је и Небојиша Маринковић. Узгред Маринковић је први дошао на идеју да се изврши атентат код Коларца.²¹⁸ Ухапсили су почетком августа петнаестак људи осумњичених за атентат, али су их на крају пустили. Већина њих је у току августа пуштена из затвора и остало их је на крају само шесторица: Алија Алијагић, Родољуб Чолаковић, Димитрије Лопандић, Стево Ивановић, Никола Петровић, и Небојиша Маринковић, који узгред и нису били невини.²¹⁹

У току истраге осумњичени су настојали да атентат прикажу као дело индивидуалног карактера, а не као дело целе њихове партије, односно настојали су да докажу како нису атентат извршили у име КПЈ.

Споменуо је Чолаковић у својим мемоарима и Галовића али ни на једном месту није рекао да је он умешан у атентат код Коларца. Галовића је описивао као франковца који се доста слободно кретао по затвору и који им је доста помогао да успоставе међусобну комуникацију.

²¹⁶ Родољуб Чолаковић, нав. дело, 221.

²¹⁷ Политика, „Још један саучесник“, 30. јул 1921. страна 2.

²¹⁸ Родољуб Чолаковић, нав. дело, 197.

²¹⁹ Исто, 234.

Преко тих комуникација Чолаковић је поручио Ивановићу и Петровићу да повуку своје прве исказе дате код полиције, и да не терете ни себе ни Маринковића.²²⁰ Петровић је пре тога признао да је он хтео да убије Драшковића испред Коларца. Настојали су даље да покушај атентата испред Коларца у Београду представе као нешто измишљено. Петровић и Ивановић су потом у договору са Чолаковићем пристали да повуку своје исказе. Ивановић је порицао умешаност у атентат, али Петровић није могао да издржи и опет је признао све. Алијагић и Лопандић су помисливши да је Чолаковић већ све рекао, признали да су створили заједно са Чолаковићем неку терористичку организацију.²²¹

Осумњичени су настојали да збуне истражне органе и да прикажу како је заправо Небојиша Маринковић невин, и како је заправо Младен Маринковић који је у бекству због претходног атентата саучесник и у овом атентату.²²²

Истрага се релативно брзо приводила крају, и могло је ускоро да се организује и суђење.

Суђење

Државни тужилац Славиша Керблер је на крају оптужио само: Родољуба Чолаковића, Димитрија Лопандића, Алију Алијагића, Стеву Ивановића, Николу Петровића, и Небојишу Маринковића да су заједно са Рудолфом Херцигоњом, који је бекству створили терористичку организацију у Београду, Загребу, и Бијељини како би извршили атентате на регента Александра, и на државнике и друге водеће политичаре. У оптужници даље стоји да су оптужени хтели да присиле владу да повуче Обзнану, и да са друге стране сруше постојећи поредак. Даље се оптужују због противуставне делатности.²²³ Државни тужилац је хтео да одговорност за атентат пребаци на Комунистичку партију Југославије. Оправдавао је Обзнану.

²²⁰ Исто, 235.

²²¹ Исто, 236.

²²² Исто, 238.

²²³ Исто, 239.

Тужилац је настојао да илегалну терористичку организацију која је убила Драшковића представи као организацију Комунистичке партије Југославије. Алијагића је даље представљао као плаћеног убицу.

Шнајдер и Мишић су и на поновном суђењу 5. октобра ослобођени. Судило им се због оптужби за планирање атентата, али их је суд на крају коначно ослободио свих оптужби 5. октобра 1921. године.²²⁴ После нове жалбе 6. децембра 1921. године одржана је касациона расправа, након које су обојица осуђени на шест месеци затвора, што су већ издржали боравком у притвору током истраге.²²⁵

Суђење ухапшенима поводом атентата на Милорада Драшковића је коначно започело 6. октобра 1921. године.²²⁶ Народ је био веома заинтересован за овај претрес, али је судска дворана била готово празна, не зато што је претрес био затворен за јавност него зато што је улазак био могућ уз посебне улазнице до којих се долазило после великих формалности.²²⁷ Зато су ходници били пуни, јер је народ хтео макар да види оптуженике ако већ нису могли да уђу. У публици је Чолаковић приметио Мирослав Крлежу, што му је било веома драго зато што га је поштовао. После убичајених формалности државни тужилац је читао оптужницу готово три сата коју су сви оптужени поготово Алијагић примили веома равнодушно, сигурно им је било заморно да толико дуго слушају оптужницу.

Наредног дана је било много више публике. Тог дана је саслушан Родољуб Чолаковић, који је одмах изјављивао да се не осећа кривим зато што је вршио своју дужност, али је свестан да је дошао у сукоб са законом.²²⁸ Причао је веома опширно о Милораду Драшковићу, да је био веома богат човек, и да је злоупотребљавао свој положај ради стицања личног интереса. На питање да ли му је жао зато што је убио Драшковића, Чолаковић је рекао да му је жао. Посебно наглашава да је њихова делатност била усмерена против Обзнане.

²²⁴ Политика, „Један припремани атентат“, 6. октобар 1921. страна 2

²²⁵ Коста Николић, нав. дело, 106.

²²⁶ Dragan Marković i Ljubiša Ristović, nav. delo, 186.

²²⁷ Политика, „Драшковићеве убице“, 7. октобар 1921. страна 2.

²²⁸ Политика, „Саслушање Чолаковића“, 8. октобар 1921. године, страна 2.

Тужилац је инсистирао на томе је Чолаковић интелектуални творац атентата, да је он вукао све konce а да Алијагић само оруђе, плаћени убица без икаквих идеја и идеала.²²⁹ Покушавало се као код претходног атентата и на суду окривити цела Комунистичка партија Југославије за атентат. Овај претрес је завршен а саслушање Чолаковића се наставило после два дана.

Потом је саслушан Небојиша Маринковић, болешљиви студенти филозофије који се терети да је учествовао у припремању атентата на тадашњег регента Александра, и да је Петровићу који је код Коларца покушао убити Драшковића дао склониште и да му је био при руци.²³⁰ Изјавио је да се не осећа кривим.

После њега је саслушан и Алијагић, који је изјавио да се осећа кривим зато што је као човек убио човека, али да је како каже као комуниста само вршио своју дужност.²³¹ Алијагић је потом рекао да је приликом свог првог сусрета са Драшковићем у парку могао да га убије, али није хтео зато што су на клупи поред њега седела деца, а у близини је била и једна жена па му је било тешко да га убије пред децом.²³² Мада су поједини сведоци тврдили да га је убио баш пред децом. Сада је и на суду поново испричао цео ток атентата, како је после испаљених метака Драшковић појурио за њим и да је на крају пао. На крају је Алијагић изјавио да му је жао што је својим делом жени узео мужа и деци оца.²³³ Непоклебљиво је инсистирао да га на атентат није нико наговарао него је он сам преузео иницијативу.

Потом је и Лопандић изјавио да се не осећа кривим јер каже да је све радио из добрих намера. Потврдио је да га је Чолаковић убацио у терористичку организацију.²³⁴ На крају је негирао тврдње да се радовао вестима о успешно извршеном атентату.

²²⁹ Родољуб Чолаковић, нав. дело, 248.

²³⁰ Политика, „Ала је весело у Београду“, 11. октобар 1921. страна 2.

²³¹ Исто, страна 2.

²³² Dragan Marković i Ljubiša Ristović, nav. delo 193.

²³³ Политика, „Ала је весело у Београду“, 11. октобар 1921. страна 2.

²³⁴ Политика, „Лопандић и Ивановић“, 12. октобар 1921. страна 2.

После Лопандића на ред је дошао и Ивановић, који је такође изјавио да се не осећа кривим, и да није ништа урадио од онога што му се у оптужници ставља на терет. Својим исказом највише је компромитовао Чолаковића, који је како каже највише истицао потребу за терористичком акцијом. Чолаковић је први предлагао да изврши атентат на Милорада Драшковића, а Ивановић се томе одмах успротивио пошто је увидео да у томе нема ничег доброг.²³⁵ Приметило се да је Ивановић све веће кривице порицао, а оне мање озбиљне делове оптужбе је признавао.

На крају је саслушан Никола Петровић, студент који је оптужен зато што је хтео убити Драшковића после забаве код Коларца. Изјавио је и он да се не осећа кривим зато што је радио по савести као комуниста, националиста, и као човек. Потом је изјавио да није имао намеру да убије Драшковића него да је само хтео да га заплаши. Потом је поновио како је текао сам ток атентата. У својим даљим исказима се трудио да олакша кривицу Небојише Маринковића, којег је како каже сам својим исказима код иследног судије отерао на оптуженичку клупу. Ти његови искази код иследног судије су како каже плод његове бујне маште. На крају је ипак признао да је имао намеру да убије Милорада Драшковића, а да је хтео заплашити све оне који би дошли као наследници Милорада Драшковића.²³⁶

Иво Политео, адвокат који је био задужен да брани Алијагића и Маринковића веома успешно је обарао тачке оптужбе, чак је и сам Чолаковић био задовољан њиме. Обарао је тврдње тужиоца да је Алијагић дошао у Загреб с намером да изврши атентат. После ефикасног претреса остало је да се испитају сведоци и донесу пресуде. На молбу др Политеа узета је у обзир и изјава Саве Маринковића, оца оптуженог Маринковића, који није рекао ништа прецизно. Он се само сетио да је његов син долазио кући за Ускрс, али не сећа се тачно ког дана.²³⁷

²³⁵ Исто, страна 2.

²³⁶ Политика, „Атентат код Коларца“, 14. октобар 1921. страна 3.

²³⁷ Политика, „Саслушања код полиције“, 16. октобар 1921. страна 2.

Прешло се на крају на саслушавање сведока. Први је саслушан Иван Тимотијевић, полицијски детектив који је био задужен да прати Драшковића на његовом путу у Делнице. Тимотијевић је изјавио да се налазио недалеко од клупе на којој је седео Драшковић са својим старијим сином и да у том тренутку није ништа опазио. Само је одједном чуо два пукња и видео атентатора како бежи, кренуо је за њим а овај је у једном тренутку упериио пиштољ у њега али није запуцао него се предао. Алијагић је остајао при свом ранијем исказу да није имао намеру да убије детектива, али истрага је утврдила да је ипак хтео зато што су приметили да је предњи метак у његовом револверу био заглављен.²³⁸

После је саслушан и други сведок шездесетогодишњи Антон Турчић, који је у тренутку атентата, био присутан у парку, видео је Алигића који га је том приликом поздравио,. Потом је изјавио да је чуо да револверска пукња и одмах потом је видео министра како је потрчао за атентатором. После каже није ништа више видео.

После Турчића саслушан је и трећи сведок Селимир Јефтић, студент филозофије и школски друг ухапшеног Маринковића. Јефтић је потврдио алиби Небојише Маринковића, да је за време Ускрса био кући, ван Београда.²³⁹

Потом је прозван и последњи сведок Воја Кулунџић који није ни дошао на претрес. Судија је потом закључио да је доказни поступак завршен и да остаје после тога да сви актери у овом процесу одрже завршну реч.

Државни тужилац је одржао веома опширну завршну реч. Обарао је тврдњу да је до атентата дошло због Обзнане. Тврди да су комунисти хтели атентатима да сруше стари поредак и да створе сопствени поредак по совјетском моделу. Закључио је да је интелектуални творац атентата Чолаковић, да је Лопандић комунистички фанатик, а да је Алијагић само средство у њиховим рукама.²⁴⁰ Тражио је најстрожије казне за прву тројицу оптужених.

²³⁸ Политика, „Сведоци“, 18. октобар 1921. страна 2.

²³⁹ Исто, страна 2.

²⁴⁰ Политика, „Реч државног тужиоца“, 19. октобар 1921. страна 2.

Адвокати одбране су инсистирали на томе да је атентат извршен због Обзнане. Тражили су да се Алијагићу суди за убиство, Чолаковићу и Лопандићу за саучесништво, а да сви остали ослободе кривице.²⁴¹ Председник суда је на крају закључио да је главна расправа готова.

Пресуда је изречена тек 26. октобра недељу дана након завршетка расправе. Председник суда је прочитао пресуду у којој каже да су петорица оптужених Алијагић, Лопандић, Чолаковић, Петровић и Ивановић криви за злочин против владара и устава, односно за велеиздају, осим тога Алијагић и за злочин потајног убиства с предумишљајем, а Лопандић и Чолаковић за саучесништво у потајном убиству с предумишљајем. На крају је председник суда изрекао следеће казне: да се Алија Алијагић осуђује на смрт, Родољуб Чолаковић и Димитрије Лопандић на по петнаест година, Стево Ивановић на две године, а Небојиша Маринковић се ослобађа од оптужби.²⁴²

Алија Алијагић је обешен тек 7. марта 1922. године, а остали осуђеници су већ увелико издржавали своје казне.²⁴³

Иако се Чолаковић жалио на затворске услове, ипак се може закључити да су он и други комунисти у затвори имали много боље услове него већина других осуђеника. Могли су да читају, да преводе разна дела, чак су и после притиска јавности због њиховог штрајка глађу добили и посебну одвојену ћелију у сремскомитровачком где су боравили сви заједно. Могли су да кувају и посебну храну, а кувао је увек Моша Пијаде који се и сам налазио у тој ћелији.²⁴⁴ Ту су илегално и успешно преводили и тумачили комунистичке класике попут Маркса и Лењина. Да су ти затвори толико строги они не би успевали да до самог краја затворске казне у тим условима преводе комунистичка дела и не би могли да даље унапређују своју комунистичку идеологију.

Може се још закључити да је смрт Милорада Драшковића проузроковала стање које је довело до Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави.

²⁴¹ Исто, страна 2.

²⁴² Родољуб Чолаковић, нав. дело, 263.

²⁴³ Политика, „Вешање Алијагића,“ 8.март 1921. страна 5.

²⁴⁴ Родољуб Чолаковић, нав. дело, 369.

Закључак

Комунисти су пре Обзнане могли слободно да делују, да јавно износе идеје и да пропагирају промену система. Уједињење из 1918. године је у почетку добро примљено у комунистичким круговима, тада су сматрали да се после решеног националног питања може извести револуција, али како се ситуација на међународној сцени мењала тако су и комунисти мењали свој став о овом питању. Окупљени око Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста), комунисти су остваривали своје прве успехе. Левичарске идеје о социјалној једнакости биле су привлачне и блиске огромном броју људи, па су тако комунисти на основу пропагирања таквих идеја остварили добар резултат на првим општинским изборима у марту 1920. године. Окупивши на тај начин огроман број присталица комунисти су почели агресивније да захтевају промену старог система и поретка. На конгресу у Вуковару јуна 1920 променили су име странке у Комунистичка партија Југославије, и усвојили су револуционарни програм. У програму стоји да се залажу за совјетску републику Југославију и за диктатуру пролетеријата. Овим се КПЈ изјаснила против парламентаризма, и фактички је објавила бескомпромисни рат старом систему. Овакав антисистемски програм комунисте није спречио да учествују на првим изборима за Уставотворну скупштину крајем 1920. године, када су ушли у парламент освојивши огроман број посланичких места. Комунистима је парламент служио као подијум за пропаганду и као средство за остваривање крајњег циља револуције. Увидевши да Комунистичка партија као једна антисистемска организација нагло јача представници старог система устали су против ње како би предузели мере ради одбране старог поретка. У ту сврху донета је Обзнана, којом је забрањена комунистичка делатност, и која је показала колико је њихова партија нејединствена и слаба изнутра. Комунистичка партија није постигла јединствен став око тога како на Обзнану треба одговорити. Појавили су се поводом тог питања две струје, једна струја је сматрала да се против Обзнане могу борити парламентарним легалним средствима, док је друга струја сматрала да је тероризам једино решење у борби против Обзнане.

Под утицајем те екстремне струје појавиле су се одређене терористичке групације које су се отеле контроли. Може се закључити да је партији фалило јако вођство које би зауставило те терористичке тенденције које су се показале као кобне по партију. Одмах након Видовданског атентата могло се закључити да ће власт појачати притиске на Комунистичку партију. Представници Црвене правде, терористичке организације основане у циљу организовања атентата наивно су мислили да ће црвеним терором поправити положај Комунистичкој партији, и да ће на тај начин оборити Обзнану. Атентат на Милорада Драшковића само је потврђивао сву оправданост Обзнане, и чак се дошло до закључка да Обзнана није довољна. Власт је добила оправдање за наредне репресивније мере против Комунистичке партије Југославије. Атмосфера је била идеална за доношење Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, којим су комунистичким посланицима одузети посланички мандати.

Може се закључити да је радикална комунистичка струја крива за тероризма, и да су представници те струје сами створили климу која је довела до појаве тероризма. Терористи су допринели да се униште идеје за које су мислили да се они сами боре. Представници комунистичке струје која је била против тероризма су могли да искористите подршку интелектуалних кругова који су били против Обзнане. Време је показало да је струја која је била против тероризма много рационалније размишљала.

Коришћени извори и литература

Штампа

Писање дневног листа „Политика“ од 4. септембра 1919. до 24. фебруара 1922. године. Директор „Политике“ је био др Слободан Рибникар, а уредници су били Миомир Милановић и Јован Тановић.

Писање дневног листа „Правда“ од краја децембра 1920. до завршетка Видовданског процеса 24. фебруара 1922. године. Власник и директор је био Манојло М. Сокић.

Писање „Службених новина Краљевине Срба, Хрвата, и Словенаца“ из 6. јула 1921. године и из 3. августа 1921. године. Одговорни уредник је био Стеван П. Бешевић.

Објављени извори

Branko Petranović i Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam ideje i stvarnost: Tematska zbirka dokumenata, Prvi tom*, Beograd 1987.

Милоје Ђ. Милојевић, *Милорад Драшковић као државотворни посленик*, Београд 1922.

Родољуб Чолаковић, *Казивање о једном поколењу књ. I*, Сарајево 1984/1985.

Литература

Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije Prva knjiga: Kraljevina Jugoslavija 1914-1941*, Beograd 1988.

Десанка Пешић, *Југословенски комунисти и национално питање 1919-1935*. Београд 1983.

Dragan Marković i Ljubiša Ristović, *Pred nepriznatim sudom Knjiga I: Veliki sudski procesi komunista u predratnoj Jugoslaviji*, Beograd 1959.

Историја Савеза комуниста Југославије, Београд 1985.

Коста Николић, *Бољшевизација КПЈ 1919-1929*, Београд 1994.

Slobodan Petrović, *Sedam sekretara SKOJ-a*, Beograd 1979.

Зборници радова

Мира Радојевић, *Милорад Драшковић у Првом светском рату*, у *Наша прошлост*, уредници Драган Драшковић и Радомир Ристић (Краљево: Народни музеј Краљево и Историјски архив Краљево, 2010. година), 9-30.